

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
_____ Лихова С.Я.
«___» _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правоохоронна діяльність»

Тема: «Слідознавство як базисне часткове вчення криміналістики»

Виконавець: студентка 2 курсу, групи ПО-201Мз Натальчук Валентина Вікторівна

Керівник: к.ю.н., доцент кафедри кримінального права і процесу Лисько Тетяна Давидівна

Київ–2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет
Кафедра кримінального права і процесу
Освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Лихова С.Я.
«_____» _____ 2021 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Натальчук Валентини Вікторівни

1. Тема роботи «Слідознавство як базисне часткове вчення криміналістики», затверджена наказом ректора від 27 вересня 2021 р. № 2025/ст.
2. Термін виконання та захисту роботи: з 27 вересня 2021 р. по 05 грудня 2021 р.
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики.
4. Зміст пояснювальної записки: аналітичний огляд юридичних джерел з тематики кваліфікаційної роботи. Сформульовані поняття слідів-відображень людини, що виникають на місці скоєння злочину, узагальнена практика їх виявлення, вилучення та дослідження під час розслідуванні злочинів та у викритті злочинців. Сформовані практичні рекомендації щодо найбільш ефективного застосування технічних засобів і методів роботи із слідами-відображеннями людини під час розслідування кримінальних проваджень.

5. Календарний план-графік

Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 27.09.2021	виконано
Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 01.10.2021	виконано
Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 18.10.2021	виконано
Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 25.10.2021	виконано
Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 01.11.2021	виконано
Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 08.11.2021	виконано
Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 15.11.2021	виконано
Отримати відгук керівника та рецензії	до 22.11.2021	виконано
Підготувати доповідь на захист	до 29.11.2021	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 01.10.2021 р.

Керівник кваліфікаційної роботи

к.ю.н., доцент кафедри кримінального права і процесу
Лисько Тетяна Давидівна
(підпис)

Завдання прийняла до виконання _____ Натальчук Валентина Вікторівна
(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Слідознавство як базисне часткове вчення криміналістики»: 92 сторінок, 80 використаних джерел.

СЛІДОЗНАВСТВО, ТРАСОЛОГІЯ, СУБСТАНЦІЇ, ТРАСИ, СЛІДИ.

Об'єкт дослідження – матеріальні сліди людини і засоби учинення злочину як відображаючі зовнішню форму предмета, так і не відображаючі її.

Мета дослідження полягає у подальшій розробці криміналістичного слідознавства: формуванні поняття слідів-відображень людини, що виникають на місці скоєння злочину; узагальненні практики їх виявлення, вилучення та дослідження під час розслідуванні злочинів та у викритті злочинців; визначенні їх ролі у розслідуванні злочинів; формуванні практичних рекомендацій щодо найбільш ефективного застосування технічних засобів і методів роботи із слідами-відображеннями людини під час розслідування та використання результатів їх застосування у доказуванні в кримінальному судочинстві.

Методами дослідження є загальні та спеціально-юридичні наукові методи: діалектичний, логічний, конкретно-історичний, порівняльно-правовий.

Установлено, що слідознавство є важливим вченням в галузі криміналістики для розслідування злочинів, але її розвиток протягом всього існування був досить не значний. Для швидкого розкриття злочинних діянь необхідно зробити великий вклад (внесок) у розвиток слідознавства як часткового вчення криміналістики. Швидке, належне та об'єктивне розкриття злочинів не аби як вплине на суспільство в цілому та на суспільний лад в державі, що є не малозначним. Цей вплив матиме належний статус, оскільки розкриття злочинів завжди веде до вирішення проблем, що були завдані злочинним діянням.

Матеріали кваліфікаційного дослідження можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях з даної проблематики, для вдосконалення чинного законодавства, у навчальному процесі та практичній діяльності.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ СЛІДОЗНАВСТВА ЯК БАЗИСНОГО КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ.....	10
1.1. Виникнення та розвиток вчення про окремі сліди злочину	10
1.2. Основні напрямки дослідження слідів у XIX-XX століттях.....	16
1.3. Розвиток слідознавства як базисного часткового вчення криміналістики.....	25
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПОНЯТТЯ СЛІДІВ, МЕХАНІЗМ ЇХ УТВОРЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СЛІДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ.....	33
2.1. Поняття слідів злочину та їх властивості.....	33
2.2. Механізм утворення слідів злочинного діяння.....	39
2.3. Значення слідів злочину у кримінальному процесуальному доказуванні.....	46
РОЗДІЛ 3. КЛАСИФІКАЦІЯ СЛІДІВ ЗЛОЧИНУ, ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ УТВОРЕННЯ.....	54
3.1. Критерії класифікації слідів злочину	54
3.2. Характеристика та особливості утворення слідів людини.....	67
3.3. Характеристика та особливості утворення слідів матеріальних об'єктів.....	73
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми. Злочинність в державі була присутня протягом всього існування людства, поступово з розвитком держави виникають нові об'єкти матеріального світу, розвиваються інтелектуальні технології, суспільство з роками стає більш досвідченим. З цього виникають злочини різного виду, ступеня тяжкості та різної форми. Безпосередньо з розвитком злочинності потрібно розвивати заходи правового (нормативного), політичного, економічного, соціального характеру, які мають змогу впливу на рівень злочинності загалом. В даних заходах в сукупності виникає стратегічне значення, створюють позитивний вплив на зміцнення законності та правопорядку, але для розслідування та розкриття окремих злочинів вони мають опосередковане значення. Для більш ефективного та успішного вирішення правоохоронними органами, слідчими повсякденних завдань, пов'язаних з повним, об'єктивним та всебічним розслідуванням та попередження злочинів, необхідно постійно звертати увагу на криміналістику, її розвиток, тенденції, вдосконалювати вже існуючі та створювати нові умови, методи дослідження слідів та речових доказів, котрі виникли безпосередньо із вчинення злочину.

Функція криміналістики, як науки про закономірності виникнення інформації про злочин та засоби й прийоми виявлення, вилучення, дослідження, оцінки та використання цієї інформації для ефективного розслідування, саме і полягає у науковому забезпеченні працівників правоохоронних органів, слідчих, експертів та суддів спеціально розробленими та перевіреними практикою технічними засобами, тактичними прийомами та методами розслідування і судового розгляду конкретних кримінальних проваджень.

У системі доказів особливе місце належить різноманітним речовим доказам. Велику, а часом і вирішальну роль серед них відіграють сліди, які у реальних просторових і часових вимірах відображають індивідуально визначені об'єкти речової обстановки розслідуваної події. Удосконалюючи існуючі та розробляючи

нові методи, способи і засоби виявлення, вилучення та дослідження слідів, вчені-криміналісти зробили великий внесок не тільки у розвиток науки криміналістики взагалі, а й у вирішення пов'язаних зі слідами практичних питань, що виникають у процесі розслідування злочинів.

Криміналістичне слідознавство активно досліджується багатьма науковцями. Криміналістичному вченню про сліди присвячені наукові праці Т.В. Аверьянкової, П.Д. Біленчука, Р.С. Белкіна, А.П. Геля, Г.І. Грамовича, І.І. Котюка, В.П. Колмакова, І.Ф. Крилова, В.К. Лисиченка, М.В. Салтевського, Н. Селіванова, О. Чучукала, Б.І. Шевченка, В.Ю. Шепітька та багатьох інших вчених. Праці цих та інших вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі криміналістики стали науково-теоретичним підґрунтям класифікаційної роботи [1; 11; 7; 75].

Проте опубліковані праці не вичерпують сучасних потреб науки та запитів практичної діяльності правоохоронних органів, оскільки відбулись значні зміни у розвитку науки криміналістики, зокрема, з'явилися нові напрями розвитку криміналістичної техніки, які своєю появою значно розширюють її можливості у дослідженні та використанні слідів і вимагають серйозних теоретичних висновків.

Зазначені обставини обумовлюють актуальність розробки цієї теми на основі аналітичного огляду розвитку криміналістики, використання криміналістичних знань та даних природничих і технічних наук, формування поняття сліду як речового доказу в теорії доказів, а також інших основ вчення і розширення уявлень про слідознавство, формування рекомендацій правоохоронним органам щодо використання криміналістичної інформації, що міститься у слідах та має значення у справі. Все це спрямовано на підвищення наукового рівня розкриття злочинів.

Мета роботи. Мета дослідження кваліфікаційної роботи полягає в тому, щоб на основі сучасних теоретичних концепцій комплексно дослідити теоретичні основи криміналістичного вчення про сліди.

Для досягнення поставленої мети в кваліфікаційній роботі вирішуються такі **основні завдання:**

- 1) дослідити історичні аспекти виникнення і розвитку криміналістичного вчення про сліди злочину;
- 2) визначити загальні положення сучасного слідознавства;
- 3) з'ясувати поняття та механізм утворення слідів;
- 4) встановити значення слідів у кримінальному процесуальному доказуванні;
- 5) розглянути критерії класифікації слідів злочину;
- 6) розглянути особливості утворення окремих слідів злочину;

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникли при теоретичних та практичних питаннях сутності і місця слідів у доказово-пізнавальному процесі кримінального судочинства.

Предметом дослідження є слідознавство як базисне часткове вчення криміналістики.

Методи роботи. При написанні кваліфікаційної роботи використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні юридичні методи дослідження. Методологічну основу складає загальний діалектичний метод наукового пізнання дійсності, на основі якого визначалося місце слідів злочину серед інших доказів у кримінальному процесі, їх взаємозв'язок і взаємообумовленість, а також матеріально-правові та процесуальні аспекти проблеми.

Діалектичний метод як загальний метод наукового пізнання реально існуючих явищ склав підґрунтя комплексного використання інших методів. Зокрема, в межах діалектичного методу наукового пізнання дійсності використовувалися системно-структурний, порівняльно-правовий, історико-правовий, статистичний, логіко-юридичний, соціологічний та інші методи. Так, логіко-семантичний метод сприяв визначенню понятійного апарату, який застосовано у дослідженні. Історичний метод використовувався при з'ясуванні історичних витоків і теоретичних основ наукового дослідження слідів злочину. За допомогою діалектичного методу пізнавальної діяльності було проаналізовано можливі юридичні аспекти дослідження теоретичних основ слідів злочину в контексті розвитку теорії криміналістики. Серед спеціальних методів,

використаних у дослідженні, домінує формально-юридичний метод, за допомогою якого описуються, класифікуються та систематизуються сліди злочину. Системно-функціональний метод дав можливість визначити структуру слідів злочину у теорії криміналістики та основні засади їх закріплення та дослідження. Порівняльно-правовий метод уможливив визначення напрямів удосконалення теоретичних основ вітчизняного вчення про сліди злочину з урахуванням досвіду низки зарубіжних країн.

При цьому всі методи дослідження використовувалися у взаємозв'язку та взаємозалежності, що в кінцевому рахунку забезпечило всебічність, повноту й об'єктивність одержаних результатів.

Структура кваліфікаційної роботи визначена метою та завданнями дослідження. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, які поділені на 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи – 92 сторінка, з них основного тексту – 87 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ СЛІДОЗНАВСТВА ЯК БАЗИСНОГО КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ

1.1. Виникнення та розвиток вчення про окремі сліди злочину

Сліди при розкритті та розслідуванні злочинів використовуються з давньої давнини. Про те, що вони використовувалися ще до нашої ери свідчать древньоіндійські закони Ману (II століття до нашої ери – II століття нашої ери), у яких розслідування злочину порівнюється з діями мисливця, який розшукує здобич за слідами крові [69, с.150-151]. У законах вавилонського царя Хаммурапі (приблизно XX століття до нашої ери) містяться згадки про використання документів в якості об'єктів судового слідства [73, с.192].

Подальший розвиток вчення про сліди злочину знаходить у пам'ятках феодального права. Так, згадки про сліди містяться також у Польській Правді (XIII століття), Законнику Лека Дукагіні (XV століття) та деяких інших історичних пам'ятках феодальних часів [70, с.318-319].

Говориться про сліди і у древньоруських історичних пам'ятках права. У Договорі Русі з Візантією (911 рік) сказано, що «якщо станеться злодіяння, домовимося так: нехай обвинувачення, яке міститься у публічно представлених речових доказах, буде визнане доведеним» [71, с. 38]. Дослідник історії українського права А.С. Чайківський вважає, що під згаданими у статті доказами потрібно розуміти зовнішні ознаки події злочину – рани, плями крові тощо [16, с.141].

Окрему статтю, присвячену слідам злочину, містить і Руська Правда, яка передбачала, що процес розшуку починався призивом на допомогу – «кликком» чи «закличем». Якщо через три дні після «закличу» власник речі знаходив її у когонебудь, то ця особа вважалася злодієм і повинна була не тільки повернути річ, але

й сплатити штраф. Разом з тим, «заклич» був призивом до початку провадження слідства за «гарячими» слідах. При відсутності злочинця, наприклад злодія, потерпілий призивав навколишніх разом з ним «слід гнати» [73, с.201]. «Слід гнати» в давнину означало розшук у широкому розумінні, включаючи показання очевидців тощо. Цей вислів означав і сліди в прямому їхньому значенні. Тільки такі сліди могли загубитися на великій дорозі або на пустирі, про що говориться в наведеній статті Руської Правди.

Із приводу слідів крові в Руській Правді говорилося, що «якщо хто-небудь буде побитий до крові або до синців, то не шукати цій людині свідків; якщо ж на ньому не буде ніяких слідів (побоїв), те нехай прийдуть свідки» [71, с.81]. Інакше кажучи, слідам крові надавалося доказове значення, рівнозначне показанням свідків.

Свій початок криміналістичне слідознавство веде від практики народних слідопитів. Звичайно, їх діяльність носила чисто емпіричний характер, але вона була джерелом, що поклало початок розвитку криміналістичного вчення про сліди.

На жаль, практика народних слідопитів, з достатньою глибиною не досліджена. Судити про неї можна лише на основі уривчастих даних, що наводяться у літературі. Так, у своїх працях Г. Гросс вказував на існуючу протягом багатьох сторіч в Індії особливу касту слідопитів – кхої, що займалася розшуком злочинців слідами. Описуючи їхню діяльність, він навів кілька прикладів, що говорять про дивні якості древніх індійських слідопитів [29, с.164].

У подальшому такі приклади діяльності кхоїв з розшуку злочинців наводилися іншими дослідниками. Так, Н.П. Яблоков відзначає, що слідопитам-кхоям було доручено розшукати злочинців, які украли сукню. Вони досить швидко виявили сліди злодія та почали за ним справжнє полювання. Разом з ними у переслідуванні злодія взяв участь і потерпілий. Однак там, де він не міг вгледіти навіть найменших ознак слідів, кхої не просто бачили сліди, але вільно їх «читали». Переслідування тривало протягом цілого дня, але злодій зрештою був затриманий [35, с.322].

Інший випадок розшукової діяльності кхоїв, який наводиться П.Д. Біленчуком, є ще більш цікавішим. Переслідуючи злочинця, слідопит дійшов до берега великої ріки. Виявилося, що слід злочинця тут губився в масі інших слідів, оскільки незадовго перед тим через ріку в цьому місці пройшло більше двохсот людей. Ця, здавалося б, непереборна перешкода не зупинила слідопита. Він повернувся трохи назад, ще раз подивився на сліди злочинця та після цього зумів розрізнити їх у масі інших слідів. Переслідування цього разу тривало вісім днів, але закінчилося пійманням злочинця [40, с.124].

Слідопити існували й в інших країнах. Широку популярність, зокрема, здобули собі австралійські слідопити – «трекери», що займалися пошуками украденої або заблудлої худоби та розшуком злочинців слідами, залишеним ними на місці вчинення злочину. Про пошукове мистецтво трекерів А.Л. Яценко відзначає, що «там, де європеєць не побачить при найбільш ретельному розгляданні й сліду яких-небудь змін на ґрунті від кроків людини або тварини, австралійський трекер іде як по нитці, час від часу вказуючи на докази правильності його слідування. Для цього йому досить ледве помітної западини від каблука навіть на кам'янистій поверхні, злегка виверненого камінчика, зачепленої й злегка здертої кори на дереві або надламаній стеблинці трави, клаптика пряжі від костюма, ледь помітного, тощо» [80, с.35-36].

Умілі народні слідопити відомі й на території Російської імперії та Радянського Союзу. Одними із них є народні слідопити гольд Дерсу-Узала, який був незмінним супутником В.К. Арсеньєва в його подорожах по Сіхоте-Аліню, та евенка Попов, що супроводжував його в 1918 році як провідник при маршрутній зйомці в районі ріки Уркан (притока Зеї). Побачивши один раз у тайзі людські сліди, оглянувши їх і навколишнє оточення, Попов розповів В.К. Арсеньєву, що «пройшли два чоловіки, один молодий і високий, а інший старий і низький. Обое росіяни, у чоботах. У маленького за плечима гвинтівка, причому він спочатку ніс її за лівим плечем, а потім переклав за праве. Коли вони зупинилися на відпочинок, дідок сів на сніг; молодий закурив. У нього була потерта коробка, і він витяг багато сірників, перш ніж запалив вогонь. Викуривши цигарку, молодий

допоміг старому піднятися, і вони пішли далі – напевно, у зимовище, що тут повинно бути неподалік. Зранку молодий наївся соленої риби і всю дорогу його мучила спрага: він хапав рукою сніг» [31, с.116].

У юридичній літературі міститься доволі багато відомостей, що свідчать про використання слідів у кримінальних справах. А.Ф. Волинський та А.Г. Філіппов описують випадок, який відбувся у 1816 році в Англії. Дехто І. Бріндлей був обвинувачений у вбивстві та страчений. Основну роль у доказуванні його вини відіграли сліди, виявлені на місці вчинення злочину. І. Бріндлей у день вбивства займався молотьбою пшениці, а на місці злочину виявили декілька пшеничних зерен. На обвинуваченому були вдягнуті брюки з полосатого репсу з недавно пришитою заплатаю з цієї ж матерії. На глиняному ґрунті виявився слід, утворений чоловічим коліном. Відбиток відтворив всі особливості брюк І. Бріндлея [36, с.219].

Характеризуючи доказове значення таких слідів, Е. Локар відзначає, що «докази такого роду можуть вважатися безсумнівними тільки у тому випадку, коли подібні сліди виявляються та досліджуються невдовзі після вчинення злочинного діяння та до того, як інші особи могли потрапити на місце події і здійснити на нього вплив. Не менш необхідною є особлива точність при порівнянні слідів, а тому для запобігання помилкам суд неодмінно повинен переконатися в тому, що перед накладенням чобіт на сліди ретельно проводилося порівняння між відбитками підшав. Нарешті, не можна забувати, що навіть у тих випадках, коли тотожність слідів не підлягає ніякому сумніву, вони можуть бути відтворені умисно, для того, щоб відвести підозру від справжнього винуватця та направити її на особу, невинувату у вчиненні злочину, та що докази такого роду і в інших випадках можуть призвести до помилкових висновків» [45, с.77].

З метою запобігання виникненню подібних помилок на початку XIX століття стали залучати до дослідження слідів спеціалістів. Один з випадків їх залучення до участі у кримінальній справі, який мав місце у 1846 році, характеризує І.Ф. Крилов. Так, у населеному пункті було вчинено вбивство двох дівчат. При огляді кімнати, в якій відбулося вбивство, був виявлений кровавий

відбиток босої ноги людини. Підозра у вчиненні злочину першопочатково впала на одного унтер-офіцера, але він категорично заперечував свою вину. Тому було прийнято рішення про порівняння виявленого на місці злочину сліду ноги з відбитком ноги підозрюваного. Після ретельного дослідження експерт прийшов до негативного висновку – слід, на його думку, був залишений кимсь іншим. Як тільки з'явився новий підозрюваний, експерт повторив дослідження, яке цього разу дало інші результати: відбиток ноги підозрюваного повністю співпадав зі слідом, виявленим на місці вчинення злочину. Позитивний висновок експерта відіграв роль важливого доказу вини підозрюваного, який через деякий час зізнався у вчиненні злочину [42, с.10].

Які саме сліди почали використовуватися в слідчій і судовій практиці раніше від інших, з повною вірогідністю сказати важко. Найімовірніше ними були сліди крові та ніг людини. Однак, історичні документи свідчать про те, що із давніх пір людині відомі й сліди пальців рук. Про існування візерунків на долонях рук люди знали ще в доісторичні часи. Про це свідчить знахідка, зроблена в 1892 році на скелях біля озера Кежимкуйка в Канаді, де невідомий давній художник висік на кам'яній скелі долоню руки, на якій досить точно зобразив лінії, що відтворюють папілярні узор.

Н.Ф. Герасимов і Л.Я. Драпкін відзначають використання відбитків пальців рук ще у VIII столітті. Так, знайдений у Китаї манускрипт, датований 782 роком, містив боргове зобов'язання якогось солдата, що взяв у ченця храму в Ху-Куо в борг 1000 монет сріблом. Зобов'язання закінчувалося записом про те, що обидві сторони визнали його правильним і справедливим та приклали до нього відбитки своїх пальців в якості підписів [30, с.94-95].

В.А. Образцов наводить приклад використання слідів зубів у криміналістичних цілях, описаний китайським дослідником Гюан Тзанга, що подорожував у VII столітті по Індії. За свідченням цього дослідника, цар Таксхацила замість державної печатки залишав на документах відбиток своїх зубів, відтворений на червоному воску. Діючи таким чином, він говорив своєму синові: «Ніколи не поспішай, а завжди перевіряй накази, які я тобі надішлю, що

їхньої дійсності. Моя печатка – відбиток моїх зубів, а тому тут не може бути ніякого підступу» [37, с.291].

Про те, що в період Середньовіччя в Європі були відомі ідентифікаційні можливості зубів, свідчить випадок, який мав місце у 1620 році в Англії. За звичаями того часу невпізнані трупи не підлягали похованню та залишалися на відкритому повітрі. Щодо одного із залишених таким чином трупів, який встиг перетворитися у скелет, виникли чутки про те, що це скелет таємно вбитого Н. У вбивстві Н. підозрювався Л., доказів вини якого не було. Боячись викриття у вчиненні злочину та прагнучи ускладнити впізнання трупа, Л. підмовив моряка за винагороду приховано видалити з челюсті неохоронюваного скелета декілька зубів. Моряк цього не зробив, після чого Л. з аналогічною пропозицією звернувся до коваля. Їх переговори отримали розголос, в результаті чого вчинене Л. вбивство було розкрито [32, с.89-90].

Вчення про сліди злочину бере свої витоки з глибокої давнини, про це свідчать дослідження слідів народними слідопитами та характеристика слідів в історичних пам'ятках права. В історичних пам'ятках права сліди виступали як докази і мали важливе доказове значення. Практика народних слідопитів виступає як джерело, що поклало початок розвитку криміналістичного слідознавства.

1.2. Основні напрямки дослідження слідів у XIX - XX століттях

Криміналістичне вчення про сліди розвивалося на основі використання передового досвіду слідчої практики та застосування наукових прийомів, засобів і методів для виявлення, зберігання, фіксації та дослідження слідів. Без наукових знань і технічних засобів сліди тільки в окремих випадках могли сприяти успіху розкриття злочинів. Досягнення науки та техніки зробили успіхи закономірним явищем.

У середині XIX століття криміналісти дійшли до висновку, що найдетальніший опис слідів злочину у протоколі або іншому документі точного уявлення про сліди дати не міг. Це пов'язано з тим, що такий опис неминуче залежить не тільки від об'єктивних властивостей слідів, але й від суб'єктивних якостей особи, що їх описує. Цим пояснювалося прагнення знайти і застосовувати на практиці об'єктивні методи фіксації. Тому, поряд з описом, стали застосовуватися методи вимірювання слідів. Першими технічними засобами, що застосовувалися з цією метою у нашій країні, служив аршин [70, с.305].

У середині XIX століття виникла думка про можливість моделювання об'ємних слідів, тобто про виготовлення з них зліпків. Перший крок у цьому напрямку був зроблений у 1850 році французом Гюгуленом, який запропонував закріплювати сліди ніг за допомогою розплавленого стеарину. Розроблений ним спосіб виготовлення зліпків полягав у наступному: по краях сліду на підставці з цегли закріплювалася дротяна сітка з таким розрахунком, щоб вона перебувала на висоті трьох-чотирьох сантиметрів від ґрунту. На сітку поміщався залізний лист із розпеченим вугіллям. Після того, як ґрунт нагрівався до температури близько 100 градусів за Цельсієм, сітку та залізний аркуш забирали, а на слід через тонке волосяне сито просівали приблизно 100 грамів стеаринового порошку. Потрапляючи на нагрітий ґрунт, порошок перетворювався на розплавлену масу, що просочувала слід. Після закінчення цієї операції землі давали охолонути, а потім, з великою обережністю, витягали з неї застиглу стеаринову форму. Щоб надати їй необхідної міцності, на верхню частину форми наносився шар гіпсу в

кілька сантиметрів [44, с.35]. Хоча спосіб Гюгулена рекомендувався всіма підручниками судової медицини й криміналістики аж до початку минулого століття, широкого практичного застосування він все ж таки не одержав, оскільки був занадто складним і трудомістким, до того ж і результати його застосування виявлялися не завжди вдалимими. Більш простим і в той самий час більш ефективним виявився спосіб фіксації об'ємних слідів злочину, зокрема слідів ніг і взуття людини, за допомогою гіпсових зліпків, розроблений російським лікарем А.Е. Борхманом, який у подальшому отримав назву «спосіб Борхмана». Перше повідомлення про відкриття даного способу з'явилося в пресі в 1867 році, але у російських судах гіпсові зліпки стали фігурувати як докази лише наприкінці XIX століття [52, с.218].

Після винаходу фотографії з'явилася можливість фіксації слідів шляхом їх фотографічного зображення. При цьому Г. Гросс ще наприкінці XIX століття рекомендував застосовувати фотографію перед використанням інших способів фіксації, пов'язаних з можливою деформацією або знищенням слідів [29, с.166]. Проте, у російській дореволюційній дійсності фотографічне фіксування слідів провадилося вкрай рідко.

Починаючи із середини XIX століття, відбувається систематизація криміналістичних знань у збірниках практичних рекомендацій, направлених слідчим і суддям. Так, у 1838 – 1841 роках у Франкфурті було видано двотомне «Керівництво із судового розслідування» Людвіга фон Ягеманна, перший том якого був присвячений теорії розслідування, а у другому томі на 344 прикладах з практики був розглянутий зміст «прагматики розслідування» – викладені поради і рекомендації з його провадження, низка яких носила яскраво виражений криміналістичний характер. У цей же період відбувається видання подібних робіт і в Російській імперії. Зокрема, було видано такі праці як «Підстави кримінального судочинства із застосуванням до російського кримінального судочинства» Я. Баршева (1841 рік), «Правила і форми провадження слідства, складені за Зводом законів» Е. Колоколова (1850 рік) та інші. Крім того, у

літературі почали з'являтися рекомендації з виявлення дописок, стирань та інших змін у заповітах, купчих та інших документах про операції [64, с.83].

Розвиток судової медицини як наукової дисципліни, поставленої на службу правосуддю, зумовив появу процесуальної фігури освідченої особи: судові лікарі стали неодмінними учасниками справ про посягання на життя та тілесні ушкодження. Потім на допомогу почали закликатися освідчені особи з інших галузей науки, техніки, ремесла. Активно формується інститут судової експертизи, що послужило ще одним стимулом розвитку та використання криміналістичних знань.

Наприкінці XIX століття – початку XX століття виявилася тенденція консолідації криміналістичних знань про сліди злочину, яка знайшла свій вияв у працях цілої плеяди поліцейських і судових чиновників та вчених-криміналістів. Ця діяльність відбувалася за трьома напрямками:

1) розробка та вдосконалення засобів кримінальної реєстрації (як тоді іменувалася криміналістична реєстрація) та розшуку злочинців, в чому особливо були зацікавлені органи поліції;

2) розробка наукових методів дослідження речових доказів як слідів вчинення злочину;

3) розробка та систематизація прийомів і методів організації та планування розслідування, засобів, прийомів і методів виявлення, фіксації та використання доказів [38, с.104].

Перший напрям був представлений переважно дослідженнями в галузі антропометрії, дактилоскопії, описання зовнішності людини, фотографії. Так, у 1882 році співробітник Паризької поліцейської префектури Альфонс Бертільон запропонував метод антропометричної реєстрації та ототожнення злочинців, заснований на викладеннях бельгійського статистика Кетле, який довів, що в світі немає двох людей з однаковими розмірами всіх частин тіла. Бертільон запропонував проводити 11 вимірювань, достатніх, на його думку, для того, щоб при повторному затриманні встановити особу людини. Цей метод отримав назву

«бертільонаж» і незабаром був впроваджений у багатьох країнах, у тому числі й в Російській імперії, де в 1890 році відкрилося перше антропометричне бюро.

Проте, майже відразу виявилися істотні недоліки антропометричного методу, оскільки досягти необхідної точності вимірювань тіла для поліцейських чиновників, особливо провінційних, було складно, вельми вірогідними були помилки. На заваді знаходилася й мінливість росту людини, причому Бертільон вважав, що він продовжується до 23 років, а інші вчені називали інші цифри – і 30, і 35 років. До неповнолітніх цей метод не міг застосовуватися взагалі, а виміряти голову жінок було важко через наявність довгого волосся [38, с.112].

Практично одночасно з бертільонажем виникає дактилоскопічний метод реєстрації, засновниками якого були Вільям Герцель (1877 рік), Генрі Фолдс (1879 – 1880 роки), Френсіс Гальтон, Едвард Генрі, Іван Вучетіч (1883 – 1887 роки), а в Російській імперії – В. І. Лебедев, який у 1909 році склав першу інструкцію з «пальцедрукування» [7, с.371].

У 1901 році в Англії був скасований бертільонаж і запроваджений дактилоскопічний метод реєстрації. У подальше десятиліття він витіснив антропометрію в Європі і в Америці. У Росії в 1906 році дактилоскопію запровадили у в'язницях, у 1907 році Міністерство внутрішніх справ видало циркуляр про її застосування поліцією, а в 1908 році у всіх 89 розшукових відділеннях губернських і міських управлінь поліції були організовані дактилоскопічні бюро. Перші російські експертизи були проведені у Варшаві (1909 рік), Одесі (1911 рік) і Санкт-Петербурзі (1912 рік). У 1914 році Міжнародний поліцейський конгрес рекомендував дактилоскопію як основний метод кримінальної реєстрації [52, с.162].

Заслуги Бертільона перед наукою не обмежувалися антропометрією. Він розробив методи сигналетичного (прикметоописового) та метричного фотографування на місці події та апаратуру для них. Йому належить також ідея «словесного портрету» (1885 рік), за допомогою якого здійснювався систематизований опис зовнішності людини шляхом застосування уніфікованої

термінології, яка згодом була вдосконалена та спрощена швейцарським криміналістом Рудольфом Арчібальдом Рейссом [52, с.164].

Другий напрям – розробка методів дослідження речових доказів, які образно називали «німими свідками», – пов’язаний з іменами таких учених, як Е.Ф. Буринський (Росія), Рейсі (Швейцарія), Ломброзо та Оттоленгі (Італія), Гейндль (Німеччина), Локар (Франція) тощо [11, с.84].

Е.Ф. Буринського по праву іменують «батьком судової фотографії», але, по суті, його роль у становленні та розвитку вітчизняної криміналістики є більш значною: з повним правом Е.Ф. Буринського можна вважати одним з її засновників. У 1903 році виходить його праця «Судова експертиза документів, її провадження та користування нею», в якому він не тільки викладає фотографічні методи дослідження, але й формулює свої уявлення про судову експертизу взагалі, шляхи її використання в судочинстві та напрямки розвитку.

До кінця XIX ст. в Російській імперії не існувало спеціальних експертно-криміналістичних закладів. Основну допомогу правоохоронним органам здійснювали приватні особи, які мали необхідні знання, та деякі державні установи і наукові заклади, які періодично проводили дослідження по кримінальним і цивільним справам.

Для проведення судово-медичних експертиз слідчі на місцях найчастіше використовували можливості лікарських управ. Вже в 60–70 роки минулого століття майже всі вони мали штатних експертів, в розпорядженні яких були мікроскопи, хімічні реактиви і просте обладнання. Їх роботу контролювала лабораторія при Медичному департаменті, яка в разі необхідності проводила повторне дослідження [11, с.98-99].

Третій напрям – розробка та систематизація засобів і методів збирання доказів, організації та планування розслідування – пов’язаний, перш за все, з ім’ям Г. Гросса, який у 1892 році видав фундаментальне «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії та поліції», в якому він систематизував всі відомі у той час засоби і прийоми роботи з доказами, розробив ряд оригінальних рекомендацій з виявлення, вилучення та дослідження слідів й інших речових

доказів, описав побут і жаргон професійних злочинців, найбільш поширені в практиці способи здійснення та приховання злочинів і сформулював основи методики розкриття та розслідування низки небезпечних злочинів. Потрібно відзначити, що вже в 1895 – 1896 роках у Смоленську трьома випусками був виданий російський переклад другого видання «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії та поліції» Г. Гросса.

Третє видання книги Г. Гросса вийшло під зміненою назвою «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» (1898 рік), але запроваджений ним у науковий обіг і практику термін «криміналістика» був прийнятий не відразу [74, с. 137].

Ідеї Г. Гросса завоювали численних прихильників: А Вейнгарта (Німеччина), Нічефоро (Італія), А. Рейсса та інших. Останній заснував у Лозанні своєрідну школу для чинів поліції та судового відомства. У 1911 – 1912 роках його лекції слухала група високопоставлених російських судових діячів, у числі яких були видатні російські криміналісти С.М. Потапов і С.Н. Трегубов. У 1912 році в російському перекладі вийшли книги А. Рейсса «Наукова техніка розслідування злочинів» та А. Вейнгарта «Кримінальна тактика. Керівництво до розслідування злочинів». У 1915 році В.Н. Трегубов видав працю «Основи кримінальної техніки»; більша частина змісту якої є викладенням лекцій А. Рейсса.

Вітчизняна криміналістична література в роки, що передували першій світовій війні, є обмеженою. По суті, до числа криміналістичних праць відноситься згадана вище робота Е.Ф. Буринського «Судова експертиза документів, її провадження та користування нею» (1903 рік) і брошура Б.Л. Бразоля «Нариси по слідчій частині. Історія. Практика» (1916 рік), в якій висловлювалися деякі питання тактики слідчого огляду та обшуку.

Розвиток вчення про сліди в західних країнах у період між світовими війнами, в основному, полягав у розробці засобів і методів дослідження слідів матеріальних об'єктів. Лише у Германії деяка увага приділялася питанням

теоретичного характеру та проблемам криміналістичної тактики і методики розслідування злочинів.

Широку популярність у ці роки здобуло фундаментальне дослідження Е. Локара «Керівництво з криміналістики», останній (сьомий) том якого вийшов напередодні другої світової війни. Е. Локар, по суті, першим звернувся до дослідження слідів пилу та інших мікрооб'єктів, розробив метод ототожнення за порами (пороскопію), багато років був керівником Ліонської поліцейської лабораторії, заснованої судовим медиком Лакассанем.

У Германії Г. Шнейкерт, начальник Берлінського кримінального розшуку, розробляв питання опису зовнішності злочинців і прийоми роботи зі слідами. Його книги «Вчення про прикмети для впізнання» та «Введення в кримінальну техніку» вийшли в російському перекладі в 1925 і 1926 роках. Спільно з В. Штібером він видає «Практичне керівництво для працівників кримінального розшуку» (1925 рік). У 1924 р. Г. Шнейкерт, очолюючи Берлінське бюро з ідентифікації та викладаючи криміналістику в Берлінському університеті, видає книгу «Таємниця злочинця і шляхи до її розкриття», що вийшла в російському перекладі наступного року.

У ці ж роки широкої популярності набувають праці іншого німецького криміналіста Р. Гейндля «Кримінальна техніка. З майстерні кримінального розшуку» (1925 рік) і «Дактилоскопія та інші методи кримінальної техніки у справі розслідування злочинів» (1927 рік). Німецький вчений Е. Аннушат у книзі «Мистецтво розкриття злочинів і закони логіки» (1927 рік) першим звернувся до проблеми використання слідчими логічних висновків, правил побудови і перевірки гіпотез.

Цей період розвитку слідознавства як вчення характерний яскраво вираженим практичним ухилом, вирішенням самих невідкладних завдань боротьби із злочинністю, постановкою роботи слідчих апаратів, співробітники яких не володіли ще ні достатніми знаннями, ні достатнім досвідом. У криміналістичній літературі на початку цього періоду переважали перекладні роботи, щоб хоч якось задовольнити попит та озброїти молодих слідчих та

експертів. Проте, навіть у ці роки у перших вітчизняних роботах є низка оригінальних теоретичних положень, котрі допомогли у вивченні та виявленні слідів злочину. Значний внесок у розвиток криміналістичного вчення про сліди зробили роботи таких радянських криміналістів як Г.Л. Грановський, Є.І. Зуєв, Н.П. Макаренко, В.С. Сорокін, Б.І. Шевченко, І.Н. Якимов та інших науковців. У працях цих вчених отримали обґрунтування загальні положення криміналістичного вчення про сліди злочину. Зокрема, ними були досліджені питання механізму утворення слідів, розроблені основи їх класифікації, описані сучасні способи моделювання слідів ніг і взуття тощо. Так, І.Н. Якимов у першому виданні «Практичного керівництва з розслідування злочинів» (1924 рік) подає дані про виявлення, фіксацію, вилучення та дослідження слідів людини та інших слідів злочину (тварин, коліс, знарядь злому, зброї, підробок і фальсифікацій, горючих речовин і запальних приладів при підпалах), наводить рекомендації зі зберігання предметів зі слідами злочину, а також здійснює спробу конструювання загального методу розслідування за непрямими доказами. Н.П. Макаренко у праці із загальної теорії криміналістики (1926 рік) розглядає теоретичні основи дактилоскопії.

У 1935 – 1936 роках і 1938 – 1939 роках вийшли перші вітчизняні підручники з криміналістики для юридичних вузів, у підготовці яких брали участь всі провідні криміналісти того часу: А.І. Вінберг, В.І. Громов, С.А. Голунський, Е.У. Зіцер, С.М. Потапов, Б.М. Шавер, І.Н. Якимов та інші. Окремі підрозділи цих підручників присвячувалися дослідженню питань про сліди злочину, їх види, механізм утворення, порядок виявлення, фіксації та використання у кримінально-процесуальному доказуванні.

Період між двома світовими війнами для криміналістичного вчення про сліди злочину був переважно часом накопичення емпіричного матеріалу, вирішувалося завдання розповсюдження цих криміналістичних знань серед працівників правоохоронних органів, створення практичного керівництва та допомоги. У той же час у працях А.І. Вінберга, Б.М. Комаринця, С.М. Потапова, Б.І. Шевченка та інших вчених закладалися наукові основи криміналістичної

експертизи та вивчався зарубіжний досвід застосування наукових засобів і методів розкриття злочинів.

Із середини 40-х років XX століття у вітчизняній криміналістиці почався процес активного формування часткових криміналістичних теорій, що відображають різні сторони її предмету, у тому числі й криміналістичного вчення про сліди злочину.

Отже, дослідження слідів у XIX – XX століттях виражається у експериментальному і теоретичному вивченню процесів взаємодії різних матеріальних об'єктів, закономірностей їх контактного відображення, систематизації ознак механізму слідоутворення та розроблення на цій основі прийомів та методів виявлення слідів-відображень на різних поверхнях, їх фіксації, дослідження та використання при розслідуванні злочинів.

1.3. Розвиток слідознавства як базисного часткового вчення криміналістики

Особливості вітчизняного слідознавства зумовлені історичними особливостями його становлення та розвитку. Починаючи із 30-х років ХХ століття, криміналістичне вчення про сліди злочину та механізм слідоутворення пройшло декілька етапів.

На першому увагу вчених-криміналістів привертала тільки самі сліди як джерело інформації переважно про особу злочинця та деякі його дії. Зокрема, на цьому етапі поняття сліду вченими не формулювалося, механізм слідоутворення детально не аналізувався, а сліди класифікувалися, в основному, за об'єктами.

Перше визначення сліду у вітчизняній літературі запропонував І.Н. Якимов, на думку якого «слідом називається відбиток на якому-небудь предметі, що дозволяє судити про його форму або про його призначення. Від сліду необхідно відрізнити пляму, яка дозволяє судити тільки про речовину, що залишила його, оскільки вона сама є частиною цієї речовини» [79, с.44]. Проте, ця відмінність між слідом і плямою І.Н. Якимовим не враховувалася при наведенні ним класифікації слідів.

У 1935 році вперше в юридичній літературі був використаний термін «вчення про сліди», а в 1936 році – термін «трасологія» [25, с.75]. Проте, ні визначення понять «вчення про сліди» і «трасологія», ні окреслення їх структури вченими не наводилося.

Другий етап становлення криміналістичного вчення про сліди злочину пов'язаний з появою праць С.М. Потапова з теорії криміналістичної ідентифікації, про наукові основи вчення про сліди, яке він тоді іменував трасологією, а також робіт А.І. Вінберга про основні принципи криміналістичної експертизи.

Вже в своїй першій роботі про принципи криміналістичної ідентифікації С.М. Потапов поділив всі об'єкти, що беруть участь у даному процесі, на

ідентифіковані та ідентифікуючі. Цю класифікацію він неодноразово ілюструє на прикладі різних слідів та об'єктів, що їх залишили [5, с.140].

Виділення слідів у самостійну категорію послужило посилкою для створення таких класифікацій, в яких підставою був би не вид слідоутворюючого об'єкта, а властивості самого сліду або механізм його утворення. Для вирішення цієї проблеми необхідно було визначити, що потрібно розуміти під слідом в криміналістиці. Таке визначення сформулював у 1945 році С.М. Потапов, на думку якого «сліди є віддзеркаленням на матеріальних предметах ознак явищ, причинно пов'язаних з подією, що розслідується. Сліди можуть виникати від людей, окремих предметів і від дії сил природи» [42, с.19-20]. Це визначення згодом І.А. Іванюк оцінив як вперше зроблену спробу розкрити значення слова «слід» як криміналістичного терміну [15, с.384]. Проте, така оцінка наведеного С.М. Потаповим визначення поняття «слід» є помилковою. Це пов'язано з тим, що перше визначення сліду було запропоноване І.Н. Якимовим на 10 років раніше – у 1935 році. Правда, воно було, можливо, більш простим і не відображало всіх істотних ознак поняття «слід». Проте, воно точніше характеризувало слід саме в криміналістичному його значенні. Ще точніше воно відповідало розумінню сліду як об'єкта трасологічних досліджень.

Визначення поняття «слід», наведене С.М. Потаповим, характеризувалося як криміналістичне по суті тільки тому, що в ньому мова йшла про явища, причинно пов'язані з подією, що розслідується. Проте, якраз це не сприяло його точності. Як показав подальший розвиток криміналістики, об'єкти її дослідження, у тому числі й сліди, необов'язково пов'язані зі злочином причинно. Крім того, це визначення ніяк не відмежовувало сліди від інших видів доказів. Тому внаслідок того, що визначення поняття «слід», дане С.М. Потаповим, було вельми загальним, воно побічно сприяло запровадженню та використанню в криміналістиці двох понять сліду – в широкому (по суті, побутовому) і вузькому (трасологічному) розумінні [42, с. 26].

Із трасологічного розуміння сліду як відображення зовнішньої будови виходить В.Ю. Шепітько при розробці наукових основ трасології. Положення, які він сформулював, коротко зводилися до наступного:

1. У слідоутворенні беруть участь два об'єкти. Об'єкт, який викликає своє відображення на іншому, є слідоутворюючим, а одержуючий відображення – слідосприймаючим.

2. У сліді відображається тільки частина поверхні слідоутворюючого об'єкту, яка увійшла до зіткнення, а при розташуванні об'єктів на відстані – була звернена до сприймаючого об'єкта. Ця частина поверхні слідоутворюючого об'єкта та поверхня слідосприймаючого об'єкта, що протистоїть їй, є контактними поверхнями.

3. Зміни на сприймаючому об'єкті можуть виникати в межах його контактної поверхні та за її межами. Сліди, що утворюються в першому випадку, є слідами локальної, а в другому – периферичної дії.

4. Контакти сліду поділяються на статичні та динамічні. Наприклад, різновидом статичного контакту сліду є контакт кочення.

5. Контакт сліду призводить до змін сприймаючого об'єкта двох видів – об'ємного або поверхневого [75, с.291-292].

На сьогоднішній день розвиток та впровадження криміналістичних знань пов'язано з діяльністю науково-дослідних інститутів Міністерства юстиції України, кафедрами окремих університетів, діяльністю експертно-криміналістичних підрозділів Міністерства внутрішніх справ.

Зараз, в системі Міністерства юстиції України функціонує три інститути судових експертиз, одна криміналістична лабораторія і біля десяти філій в яких виконуються різноманітні експертизи. Міністерство внутрішніх справ України має мережу експертних криміналістичних підрозділів. У кожному обласному і міському управлінні внутрішніх справ функціонує експертно-криміналістичний підрозділ (відділ, відділення, група), а в Міністерстві внутрішніх справ України – Київський обласний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр та інші криміналістичні центри. Співробітники криміналістичних підрозділів

Міністерства внутрішніх справ виступають як експерти в суді або фахівці при виконанні слідчих дій.

Експертні криміналістичні підрозділи є у Службі Безпеки України та військових округах Міністерства оборони України. Ці лабораторії виконують в основному попередні дослідження при виконанні дізнання і попереднього слідства, а також деякі види нескладних криміналістичних експертиз.

В останні роки інформаційна техніка досягла особливо великих успіхів, і вона все більше проникає в сферу науки криміналістики, створюючи якісно новий прогрес у виявленні, фіксуванні, зберіганні та проведенні експертизи криміналістичних слідів. Наприклад, щодо відбитків пальців не потрібно проводити кропіткої дослідницької роботи, не потрібно застосовувати фізико-хімічні прийоми, щоб бачити сліди – виявити відбитки пальців рук можна за допомогою лазерних променів. Порівняння відбитків пальців можливо таким самим методом. Прилад із так званим «електронним оком» показує на моніторі комп'ютера сліди, які можна фіксувати, а потім передати зображення в мережу центрального архіву експертизи, протягом декількох секунд електронно-обчислювальна машина видає конкретні відомості [57, с.21].

Із розвитком технічних і технологічних наук криміналістика, й особливо криміналістична техніка, швидко розвивалася, зокрема, в галузі експертизи криміналістичних слідів. Необхідно відзначити, що тепер майже всі сліди, залишені на місці вчинення злочину, можуть бути виявлені, вилучені, збережені, піддані експертизі та використані в якості доказів у кримінальній справі [1, с.82].

Оскільки при огляді місця події при більшості злочинів найчастіше виявляються сліди біологічного походження у вигляді слідів крові, слини (наприклад на недопалках, кляпах, конвертах), сперми (у злочинах на сексуальному ґрунті), частки органів і тканин, волосся, а відбитки пальців, запахи і записи голосу найчастіше відсутні, найбільш перспективним і значимим є Днк-аналіз – метод, що дозволяє вирішити проблему ідентифікації особи за мікрослідами із погрішністю всього 1:13000000 виявленими на місці події. Метод Днк-аналізу є важливим чинником, оскільки такі види злочинів, як вбивства,

пограбування, зґвалтування часто не можливо ефективно розслідувати без використання вищезазначеного методу.

Зовсім недавно єдиним методом встановлення факту присутності особи на місці події було порівняння відбитків пальців. Однак, у деяких випадках, злочинці залишали після себе й інші докази, ніж їхні відбитки пальців. Так, зокрема, у випадках насильницьких злочинів, таких як зґвалтування, розбійні напади й убивства, можуть бути виявлені сліди, які належать злочинцеві, у вигляді волосся, крові, сперми або слини. З іншого боку, подібні сліди можуть бути перенесені з тіла потерпілого на тіло або одяг злочинця. Протягом значного періоду часу вчені намагалися визначити майбутнє цього біологічного доказу, що може використовуватися для впізнання людини шляхом, подібним до відбитків пальців. Протягом останніх декількох років методи аналізу окремих видів ДНК були визнані як досягнення. Впровадження цих методів було названо «DNA fingerprinting» – «ДНК-дактилоскопія», у цей час прийнятий міжнародний термін – «ДНК-профілювання». [64, с.43]

У ДНК-профілюванні аналізується кількість повторюваних елементів у вибраній ділянці геному. Ця кількість називається тандемним повтором, що виражається у послідовності повторюваних фрагментів ДНК. Чим більше ділянок геному (або локусів) аналізується при складанні ДНК-профілю, тим вище точність ідентифікації особи. В даний час число локусів для складання ДНК-профілю досягає 16 і більше.

На сьогодні ДНК-дактилоскопію використовують для геномної ідентифікації особи.

Процес починається з підготовки зразка ДНК індивідуума (зазвичай званий «контрольним зразком»). Найбільш кращим методом відбору еталонного зразка є використання буккального (щічного) мазка, так як при такому способі знижується ймовірність його забруднення. Якщо це не представляється можливим (наприклад, якщо для такої процедури потрібно рішення суду) можна скористатися іншими методами для збору зразків крові, слини, сперми або інших підходящих рідин або тканин від особистих речей (наприклад, від зубної щітки,

бритви і т. п.). Можна скористатися зразками зі сховищ (наприклад, з банку сперми або зі сховища біопсітканей). Зразки, отримані з крові біологічних родичів, можуть служити індикатором профілю індивідуума, так само як і людські останки, які були раніше профільовані.

Контрольний зразок потім аналізується для створення ДНК-профілю людини. ДНК-профіль потім можна порівняти з іншим зразком, щоб визначити, чи є генетична схожість [59, с.143].

Сучасні досягнення судово-медичної, молекулярно-генетичної експертизи дозволяють одержувати інформацію про визначену особу за допомогою найрізноманітніших слідів біологічного походження, особливо під час вчинення тяжких неочевидних злочинів проти людини, які нерідко виявляються на місці події й мають відношення до організму людини. Наявність суттєвих переваг ДНК методів під час розслідування кримінальних злочинів виражається саме у швидкому й абсолютному виключенні з кола підозрюваних осіб, не причетних до вчинення злочину, в ідентифікації осіб, які вчинили злочин, із високим ступенем вірогідності, в надійності доказів під час розгляду кримінального провадження в суді.

Наразі перспективи використання в Україні молекулярно-генетичних досліджень, завдяки яким вдається зі стовідсотковою вірогідністю ідентифікувати особу злочинця та довести причетність особи до вчинення злочинів, пов'язані із труднощами створення Національної бази обліку генетичних ознак людини. Можливості існуючих лабораторій в Україні не задовольняють потреби Міністерства внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні тяжких та резонансних злочинів [15, с.351].

Роль криміналістичної трасології у розкритті та розслідуванні злочинів є значною та вагомою, так як саме за допомогою проведення трасологічних експертиз, під час яких досліджуються сліди злочину встановлюється окремі обставини злочинної події, які потім дозволяють розкрити цей злочин та встановити осіб, що його скоїли. Потрібно відзначити, що можливості криміналістичної трасології щодо забезпечення отримання слідством і судом

достовірної та об'єктивної інформації щодо злочинної події, яка розслідується постійно збільшуються. Здійснюється це, перш за все, завдяки розвитку криміналістики в цілому та криміналістичної трасології, зокрема шляхом запозичення до неї новітніх наукових розробок з інших наук. В останній час в нашій країні почала приділятися значна увага комп'ютеризації криміналістичної діяльності. Цей напрямок наукових та практичних пошуків став одним з найважливіших в подальшому вдосконаленні криміналістичної діяльності із розслідування і розкриття злочинів. Вищесказане безпосередньо стосується трасології (трасологічних досліджень), так як у результаті цих наукових розробок і комп'ютеризації криміналістичної діяльності значно розширилася кількість засобів, прийомів і методів розкриття злочинів, вони стали більш сучасними та значно ефективнішими. Так, стосовно судової (криміналістичної) трасології з'явилася можливість виявляти нові (особливо мікроскопічні) сліди злочинців, розширилися можливості дослідження деяких нетрадиційних слідів злочину. Проте, на жаль, на сучасному етапі в Україні обсяг використання новітньої комп'ютерної техніки та нових наукових розробок у практичній роботі експертів (у тому числі – й трасологів) знаходиться ще на досить низькому рівні, та не може покрити всіх потреб пов'язаних з розкриттям та розслідуванням злочинів, і тому на майбутнє для покращення ефективності цієї діяльності потрібно значно збільшити обсяг їх залучення та використання у практичній діяльності з розкриття та розслідування злочинів.

На основі розгляду теорії та практики сучасного криміналістичного слідознавства можна виділити п'ять основних напрямків його розвитку:

- 1) розвиток вчення про мікрооб'єкти;
- 2) розвиток системи знань про сліди запахів;
- 3) удосконалення існуючих та розробка нових технічних засобів і технологій фіксації та дослідження голосу людини;
- 4) удосконалення та розробка методик встановлення групової належності та проведення індивідуального ототожнення людини за її біологічними слідами-відображеннями (кров, сперма, слина, волосся, нігті тощо);

5) удосконалення, уточнення та розвиток методик з метою посилення точності виявлення ідентифікаційних ознак та їх використання у ідентифікаційних і діагностичних цілях при вирішенні окремих криміналістичних завдань, створення нових методів дослідження та класифікації контактних слідів [64, с.72].

Використання дрібних часток і малих кількостей речовин – мікроб'єктів – криміналістами весь час приділяється увага. Відчутний вплив на розвиток вчення про використання мікроб'єктів у доказуванні справили роботи Г. Гросса, В. Колмакова, О. Єлісеєва, М. Вандера, Н. Маланьїної, І. Крилова та багатьох інших.

За допомогою мікроб'єктів та дрібних предметів можна надійно встановлювати індивідуально визначені джерела їх походження, факти контактної взаємодії, цілого за частинами, не говорячи вже про визначення природи об'єктів за природничо-науковими класифікаціями, належності порівнюваних об'єктів до даної групи, виду, партії. На основі виявлення і дослідження таких об'єктів можна встановити осіб, причетних до вчиненого злочину. На одязі і взутті підозрюваного у зломі можуть знаходитись маленькі шматочки скла, дерева, фарби, які характеризують обстановку місця події; на зломщику сейфів можуть виявитись частки вибухових речовин, матеріалу для заповнення сейфів, металеві ошурки тощо [78, с. 42].

Мікрооб'єкти та дрібні предмети виявляються в умовах слідчого огляду місця події, трупа, речових доказів у місцях їх найбільш ймовірного знаходження з урахуванням конкретної обстановки і механізму вчиненого злочину. При цьому практично у всіх випадках для пошуку повинні використовуватись відповідні інструменти, найкраще – за участю спеціаліста [20, с. 36].

Слідознавство як базисне часткове вчення криміналістики і розвиток основ даного вчення має суттєве значення як для криміналістичної науки у цілому, так й для майже всіх інших її базисних часткових вчень, які не можуть не використовувати положення даної сукупності знань.

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПОНЯТТЯ СЛІДІВ, МЕХАНІЗМ ЇХ УТВОРЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СЛІДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ

2.1. Поняття слідів злочину та їх властивості

Криміналістичні сліди давно досліджуються та використовуються в якості доказів при розкритті та розслідуванні злочинів. Проте, у визначенні поняття «криміналістичні сліди» до цього часу відсутній єдиний підхід. В опублікованих працях «Сліди у криміналістичній практиці» (1931 рік) і «Пошук криміналістичних слідів» (1943 рік) німецький криміналіст Е. Аннушат поняття криміналістичних слідів визначав як «все, що слідчий може дізнатися та оцінити з точки зору криміналістики». На його думку, сліди включають все, що використовується слідчим для розслідування злочину, незалежно від того, у якій формі вони існують, – у матеріальній чи ідеальній [8, с.91].

Теоретичною основою трасології є філософські концепції матеріалістичної діалектики: 1) у світі немає двох однакових речей, тобто кожний об'єкт матеріального світу є індивідуальним; 2) слід-відображення не може існувати без явища, речі, предмета, який він відображає, тобто якщо є слід, то є й об'єкт, що його залишив; 3) під час дії твердих тіл слід-відображення є конформним до об'єкта, з яким контактує тіло [33, с.203].

Індивідуальність матеріальних об'єктів і конформність слідів-відображень дають змогу ототожнювати об'єкт за його слідом (пальця, взуття, каналу ствола на кулі тощо).

У трасології слід – це матеріальний об'єкт, який відображає зовнішню будову об'єкта взаємодії. Він є відображенням одного предмета на іншому, що виникає внаслідок їх взаємодії.

У зарубіжній криміналістичній літературі переважає думка, згідно з якою криміналістичні сліди – це відображення ознак (характеристик) різних предметів

на інших об'єктах і подіях, які знаходяться у причинно-наслідковому зв'язку з результатом, який потрібно розслідувати. Так, на думку німецьких авторів, сліди – це не тільки сліди рук, ніг, використаних знарядь, але також залишені злочинцем сліди крові, волосся, пилу, бруду тощо. Крім того, слідами можуть бути маленькі плями на одязі злочинців, запах рідин на руках чи ногах паліїв і таке інше [33, с.211].

У теорії криміналістики низки зарубіжних країн дається як широке, так і вузьке трактування поняття «криміналістичні сліди». Зокрема, німецький дослідник Е.Ф. Штельцер відзначає, що з точки зору криміналістики сліди – це матеріальні відображення, результат або наслідок вчинення правопорушень, а також різноманітних кримінальних подій. На його думку, криміналістичні сліди являють собою криміналістичні матеріальні відображення події злочину [58, с.329].

Угорський вчений І. Кертес висловлює точку зору про необхідність обмеження поняття «слід». Так, він вважає, що застосування цього терміну повинно бути обмежене випадками відображення форми, а відносно біологічних та інших слідів субстанціального характеру І. Кертес пропонує користуватися терміном «залишки матеріалів». Критерієм розподілу цих понять служать властивості відповідних об'єктів, від яких залежать характер і кількість отриманої криміналістичної інформації. Так, наприклад, пляма крові або масла є слідом, якщо виходячи з її форми визначається напрям руху, висота падіння, тобто з'ясовується механізм виникнення плями і частина механізму самої події злочину. Якщо ж істотні для доказування дані отримуються у результаті дослідження хімічних або біологічних (субстанціальних) властивостей крові, пляму правильніше називати залишками матеріалу [28, с.207-208].

У радянській і пострадянській літературі з теорії криміналістики поняття криміналістичних слідів трактується у широкому та вузькому розумінні. Так, у широкому розумінні під слідами розуміють різноманітні матеріальні наслідки, що виникли у зв'язку з підготовкою, вчиненням і прихованням злочину. Криміналістичними слідами у широкому розумінні є зміни обстановки, що

виникли у результаті злочинного діяння (поява нових предметів, зникнення тих, що були раніше, зміна місця розташування різноманітних предметів тощо), зміна вигляду, стану конкретних об'єктів у результаті зовнішнього впливу (зламани двері, порушена пломба тощо), залишки яких-небудь предметів чи речовин (плями речовин, сліди крові, часточки пилу тощо) [10, с.73].

Під слідами у вузькому розумінні слова розуміють сліди-відображення, тобто такі залишкові явища, які являють собою матеріально фіксовані відображення на одному об'єкті зовнішньої будови іншого об'єкта (наприклад, сліди рук, взуття тощо) [10, с.78].

У російській літературі під криміналістичними слідами розуміють саме сліди у вузькому розумінні слова, тобто сліди-відображення, які вивчаються у межах розділу криміналістики «криміналістична техніка» та охоплюються поняттям «трасологія». При цьому визначення поняття «сліди» у широкому розумінні в теорії криміналістики у Російській Федерації дається неоднозначно. Так, В.А. Образцов вважає, що «слідами злочину у широкому розумінні є різноманітні зміни в обстановці у результаті вчинення злочину, що утворюють ту інформацію, яка може бути використана для встановлення об'єктів, пов'язаних із подією, що розслідується» [37, с.297]. Якщо виходити з цієї позиції, то в якості таких слідів можуть використовуватися відображення у свідомості людей, матеріальні сліди людини, окремих предметів, сліди тварин, сліди речовин і технологічних процесів.

На думку Р.С. Белкіна, слідами злочину є будь-які зміни середовища, які виникають в результаті вчинення у цьому середовищі злочину. Сліди злочину у більшості випадків розуміються криміналістами як будь-які матеріально фіксовані зміни середовища [6, с.171].

Таким чином, більшість криміналістів Російської Федерації вважає, що сліди – це матеріальні (речові) зміни в обстановці, викликані вчиненням злочину. Ними є матеріальні відображення злочину (кримінальної події), які містять необхідну інформацію про злочин, на основі чого можна ідентифікувати або визначити творців слідів чи обстановку вчинення злочину з метою його

розкриття. Однак у вітчизняній теорії криміналістики панує інша думка. Так, Ю.Ф. Жариков, П.Ю. Тимошенко та М.В. Салтевський вважають, що поняття сліду охоплює й ідеальні відображення, якими є сліди пам'яті людини [67, с.15-16]. Як вбачається, під криміналістичними слідами потрібно розуміти тільки матеріальні зміни у навколишньому середовищі, викликані впливом матеріальних об'єктів (механічний, фізичний, хімічний біологічний вплив), тобто все те, що насправді відноситься до матеріального світу.

Відповідно, у теорії криміналістики у широкому розумінні поняття «слід» тлумачать як будь-яке відображення, зміну, зникнення, появу будь-чого на місці події, а у вузькому розумінні – як відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому внаслідок їх взаємодії. Враховуючи змістовну нерівнозначність поняття «сліди» у широкому та вузькому (трасологічному) розумінні і те, що в основі утворення слідів-відображень лежать закономірності механічної та контактної взаємодії об'єктів, чим вони відрізняються від усіх інших слідів, що охоплюються поняттям «сліди» у широкому розумінні, можна зробити висновок про те, що в криміналістичній техніці вчення про сліди злочину повинно складатися з двох розділів:

1) слідознавства як вчення про види слідів злочину у їх широкому розумінні та їх класифікації за походженням, характером слідоутворення, значенням у розслідуванні злочинів тощо;

2) трасології як самостійного вчення про сліди-відображення контактної взаємодії матеріальних об'єктів, їх ідентифікацію та діагностичне значення, методи і технічні засоби їх виявлення, фіксації, дослідження при провадженні в кримінальних справах [65, с.53].

В юридичній літературі така точка зору останнім часом набула визнання серед криміналістів і практичних працівників правоохоронних органів. Так, О.А. Кириченко та Ю.І. Литвин вчення про сліди у широкому значенні називають слідознавством, а у вузькому – власне трасологією [20, с.34-35].

Поняття «криміналістичні сліди» з точки зору їх змісту характеризується наступними ознаками:

1) слід – це, перш за все, відображення у матеріальній обстановці події злочину. Діалектичний матеріалізм, як одне з філософських вчень, переконливо довів, що матеріальний світ має властивість відображати ті явища та процеси, що відбуваються у його оточенні. Злочин не є винятком із цього загального закону, а слід злочину – це також частина матеріального світу;

2) слід – це відображення, виражене у змінах матеріальної дійсності. На ознаці змін ґрунтуються усі визначення поняття криміналістичного сліду. Зміни є центральною ланкою у механізмі вчинення злочину;

3) сліди є носіями інформації про зміни, які вносяться злочином в об'єктивну дійсність. Характер інформації, носієм якої є слід, не обмежується тільки ідентифікаційною інформацією, як це має місце у випадку із трасологічними слідами. Слід покликаний обслуговувати інформацією процес встановлення всіх сторін складу злочину, а також і пізнавальні процеси, що забезпечують його існування;

4) слід є сигнально-знаковим вираженням кримінально-правової та криміналістичної інформації, носієм якої він є. Оскільки знаку властива матеріальна природа, то значення знака-сліду полягає у тому, що за його участю матеріалізується інформація про слід. За знаковою природою сліду він конкретизується, знаходить речовинне вираження в матеріальній дійсності, в результаті чого знімається невизначеність інформаційних змін, які ним вносяться;

5) слід як знак виступає не тільки у суворо визначеній формі. Він може складатися з актуальних предметів, групи або низки предметів, процесів та явищ, їхніх властивостей і відношень, а також наявності або відсутності структурних зв'язків між ними. У понятті сліду привертає до себе увагу те, що матеріальний світ, що виступає перед нами у предметній формі, сприймається у вигляді властивостей і відношень, в яких знаходить своє відображення. Властивості, відношення та зв'язки мають якість знаковості та є носіями інформації;

б) сліди мають криміналістичну природу, оскільки, по-перше, вони утворюються при вчиненні злочину, а по-друге, суб'єктом їхнього пізнання є

оперативні працівники, слідчі та криміналісти. Саме тому такі сліди носять назву «криміналістичні сліди» [40, с.257] .

Відображення слідів одного об'єкта на іншому виникає внаслідок їхньої взаємодії. У механізмі взаємодії беруть участь обидва об'єкти: один утворює слід, інший його сприймає. Взаємодія може бути контактною та безконтактною.

Причиною взаємодії є будь-яка енергія – механічна, термічна, хімічна, біологічна, наприклад:

1. під дією механічної енергії сліди утворюються внаслідок переміщення об'єктів у просторі, відокремлення частини від цілого, розділення цілого на частини залишкової деформації;

2. під дією термічної енергії сліди утворюються внаслідок закопчування, обвуглювання, спопеління;

3. під дією хімічної енергії сліди утворюються внаслідок окислення, розкладання та сполучення;

4. під дією біологічної енергії виникають сліди внаслідок розмноження, відмирання, розкладання, гниття тканини біоб'єктів [15, с.174].

На підставі викладеного можна визначити криміналістичні сліди як такі, що являють собою певні матеріальні зміни, що з'являються в процесі вчинення злочину (кримінальної події) та містять об'єктивно відображені відомості про злочин, вивчаючи і використовуючи які слідчі органи можуть встановити істину у кримінальному провадженні.

2.2. Механізм утворення слідів злочинного діяння

Виникнення слідів як у вузькому, так і в широкому їх розумінні має свої закономірності. Пізнання цих закономірностей забезпечує швидке виявлення та правильне використання слідів у цілях встановлення обставин, що мають значення для справи, що розслідується або розглядається судом. Закономірності утворення слідів засновані на властивості відображення, яка, «будучи загальною властивістю матерії, обумовлена універсальною взаємодією предметів і процесів руху матерії, її просторово-часовою формою буття та структурністю». Результати взаємодії предметів проявляються у вигляді відбитків, які є ізоморфними їм. Так, за відбитками, знайденими на окаменілостях, вдалося встановити, що найдавнішими формами рослин на землі були водорості [2, с.81].

Таку саму роль у пізнанні відіграють відбитки слідів при розслідуванні злочинів. Кожна подія злочину взаємопов'язана з діями осіб, що брали у ньому участь, із характером і властивостями речей, що служили предметами посягання, знаряддями злочину тощо. У ланцюзі цих взаємодій знаходяться також сліди, які залишаються на місці злочину, на злочинцю та на жертві злочину.

Криміналістикою доведено, що неможливо вчинити злочин, не залишивши при цьому тих або інших слідів. Процес їх виникнення може бути охарактеризований як необхідний, об'єктивний зв'язок всіх сторін, сил, тенденцій у даній галузі явищ. Звичайно, це не означає обов'язковості виникнення в кожному випадку певного виду слідів. Р.С. Белкін справедливо вказує, що «процес виникнення доказів, як і всякий процес відображення, є ситуаційним, тобто залежить від умов, в яких він протікає, від ситуації. Ситуаційність процесу виникнення доказів обумовлює те, що керуючі цим процесом закономірності виявляються (що взагалі властиво прояву об'єктивних закономірностей) як тенденція. Ступінь здійснення цієї тенденції залежить від конкретної обстановки». Насправді, якщо злочинець при скоєнні злочину не застосовував транспортні засоби, марно шукати їх сліди. Так само не можна знайти на місці злочину слідів пальців рук, якщо злочинець діяв у рукавичках [7, с.379].

Сліди – це результат впливу на матеріальні об’єкти при вчиненні злочину, зміни у них. Ці матеріальні зміни відображають процес взаємодії між матеріальними об’єктами за законами виникнення матеріальних слідів. Для того, щоб утворилися сліди, необхідною є взаємодія не менше двох матеріальних об’єктів. Матеріальними об’єктами можуть бути люди, тварини, предмети і речовини (наприклад, людина впливає на предмет, предмет впливає на людину, предмет впливає на інший предмет).

Взаємодії між матеріальними об’єктами, які викликають виникнення криміналістичних слідів, є досить різноманітними: вони можуть бути фізико-механічними, наприклад, позбавлення життя людини ножем, злам дверей ломом. При впливі силою на об’єкт або багато об’єктів можливе використання приладів, інструментів, які в криміналістиці називають засобами або знаряддями вчинення злочину [34, с.181].

Вплив на певний предмет може бути хімічним, наприклад, коли певну рідину змішують із бензином, що після деякого часу експлуатації може призвести до псування двигуна автомобіля. Вплив може бути біологічним, наприклад, у випадку зґвалтування залишаються сліди сперми у піхві потерпілої, на її одязі або постільній білизні.

На підставі узагальнення практики розслідування кримінальних справ виявлені в якості типових наступні основні види впливу:

1) вплив злочинця на обстановку. Будь-яке злочинне посягання вчинюється в умовах певної обстановки місця події. На місці вчинення злочинного діяння залишаються сліди присутності злочинця, наприклад, сліди рук, ніг, взуття, одягу, волосся, випорожнення, сліди запаху;

2) вплив злочинця на потерпілого (побої, сліди сутички тощо);

3) вплив злочинця на засоби вчинення злочину;

4) вплив засобів вчинення злочину на злочинця;

5) вплив потерпілого на злочинця;

6) вплив засобів вчинення злочину на потерпілого у випадку, коли злочинець використовує засоби впливу на жертву;

7) вплив потерпілого на засоби вчинення злочину, коли потерпілий перешкоджає використанню злочинцем засобів посягання;

8) вплив обстановки на злочинця, потерпілого (наприклад, залишки пилю, масла, бензину на одязі та тілі) [11, с.193].

Ці впливи можуть виявлятися в найрізноманітніших формах (фізичні, хімічні, фізико-хімічні, біофізичні та інші).

Коли якийсь матеріальний об'єкт впливає на інший, викликаючи зміни й створюючи слід на іншому об'єкті, то його називають слідоутворювачем. Об'єкт, що піддається впливу іншого об'єкта й зміні, називається носієм слідів [54, с.118]. Наприклад, оглядаючи місце виявлення трупа особи, що загинула в бійці, виявляють відбитки пальців і сліди крові на ручці ножа, використаного злочинцем як знаряддя вбивства. У такому випадку знайдений ніж на місці події – носій слідів, пальці руки злочинця – слідоутворювачі. Проте, стосовно рани жертви ніж стає слідоутворювачем ушкоджень на тілі позбавленої життя людини.

Чимало випадків, коли у результаті взаємодії об'єктів криміналістичної значимості виникають взаємозалежні криміналістичні сліди. Тоді слідоутворювач одночасно є також носієм слідів і навпаки. Наприклад, у випадку зіткнення двох автомобілів залишаються сліди взаємодії на обох транспортних засобах; при вбивстві людини ножом на останньому залишається кров жертви.

Взаємодія двох матеріальних об'єктів, які є криміналістично значимими, відбувається у процесі вчинення злочину та безпосередньо або опосередковано пов'язана з людиною. Людина при цьому відіграє провідну роль, породжуючи вплив або керуючи ним з метою вчинення злочину і, таким чином, криміналістичні сліди завжди є слідами певної людини, безпосередньо або опосередковано пов'язаними з нею. Тому за криміналістичними слідами можна точно ідентифікувати конкретну людину, яка залишила сліди.

Наприклад, слідами крові, волосся, сперми, слини, голосу, запаху можна ідентифікувати конкретну людину, а за слідами взуття, знаряддя вбивства або інших видів криміналістичних слідів можна ідентифікувати взуття, одяг, знаряддя

або інші предмети і за допомогою цього визначити їхнє відношення до певної людини.

У випадку ненавмисних подій сліди можуть відображати причини виникнення події – звідси можна встановити ступінь зв'язку людини з подіями такого роду.

Всі матеріальні впливи відбуваються у певному просторі та протягом певного періоду часу, тому вони, у свою чергу, піддаються впливу цих факторів, а також багатьох інших факторів, що впливають на процес виникнення (формування) слідів.

Ці фактори містять у собі:

1) структуру, властивості, ознаки, характеристики слідоутворювача та носія слідів;

2) силу впливу (інтенсивність, напрямок);

3) обстановку впливу, наприклад, якщо сутичка між злочинцем і потерпілим відбувалася під дощем, то залишені на місці події сліди будуть відрізнятися від слідів, що залишаються при інших погодних умовах. Або коли ножем наноситься удар потерпілому, то при цьому сила удару може бути більшою або меншою, тому й сліди поранення залежно від сили удару будуть неоднаковими. Якщо на шкірі була якась речовина, то вона залишиться на рані потерпілого після нанесення удару [58, с.419].

Незважаючи на розмаїття факторів, що впливають на процес формування слідів, вони завжди тією або іншою мірою відображають особливості та властивості цих факторів за законом відображення.

Крім факторів, що впливають на процес формування слідів, які виникають при взаємодії об'єктів, сліди піддаються впливу інших факторів, які викликають їх зміну та навіть руйнування.

Ці фактори можуть бути об'єктивними або суб'єктивними. Об'єктивними факторами такого роду є:

1) фізико-хімічні властивості слідів;

2) погода, клімат, вологість, світло тощо;

3) тварини, комахи.

Суб'єктивними факторами такого роду можуть бути:

1) навмисне знищення або фальсифікація слідів злочинцем;

2) поведінка та вплив потерпілих;

3) умови зберігання слідів (сліди можуть змінюватися, псуватися або знищуватися при несприятливих умовах зберігання) [37, с.471].

У слідчій і судовій практиці найчастіше зустрічаються сліди механічної дії. Умови їх виникнення визначаються властивостями фізичних тіл, що беруть участь у взаємодії. Кожне тіло в цьому процесі, чинячи опір іншому, прагне зберегти свою форму, внутрішню будову та інші властивості в незмінному вигляді. Проте, молекулярне зчеплення та інші внутрішні сили одного з об'єктів виявляються слабшими, внаслідок чого в ньому наступають зміни. Однак, неправильно було б вважати, що в цьому випадку одне тіло бере участь у взаємодії активно, а інше – пасивно, оскільки активну роль відграють обидва тіла. Наприклад, чим твердішою є порода дерева, що піддається механічній дії сталевого інструменту, тим більшим буде опір дерева дії інструменту. Свою роль у подібних процесах можуть відіграти і явища, що їх супроводжуючі, наприклад, термічні.

У процесі формування слідів механічної дії визначальне значення має сила як міра цієї дії. Проте, необхідно враховувати, що сили, які беруть участь у цьому процесі, мають неоднакову величину та різний напрям. У результаті їх дії порушується молекулярне зчеплення та відбувається деформація об'єктів, що беруть участь у контактній взаємодії. Твердіші об'єкти піддаються меншій, а менш тверді – більшій деформації. Якщо речовина об'єкта володіє властивістю так званої «залишкової деформації», тобто здатністю зберігати знов прийняту форму, визначувану новим для нього взаємним розташуванням частинок речовини, відбувається формування об'ємного сліду.

Свої закономірності властиві й утворенню поверхневих слідів. Хоча в процесі їх утворення також беруть участь механічні сили, але основну роль у ньому відіграє властивість адгезії, тобто здатність прилипання до об'єктів слодоутворення частинок різних сторонніх речовин. Форма та цілісність об'єктів

у цих випадках зміни не зазнає. Якщо на слідосприймаючий об'єкт привносяться частинки яких-небудь сторонніх речовин (наприклад, пилу, потожирових виділень тощо), виникають утворені цими речовинами сліди нашарування. Якщо ж подібні речовини знаходяться на слідосприймаючому об'єкті та при контакті з ним переходять на слідоутворюючий об'єкт, формуються сліди відшарування. Подібні сліди з'являються, наприклад, при ходінні людини по свіжопофарбованій підлозі.

Чим повніше пізнані закономірності утворення різних слідів, тим швидше вони можуть бути виявлені. Проте, ще Г. Гросс правильно відзначав, що ефективність роботи зі слідами полягає не тільки у тому, щоб їх виявити, але й у тому, щоб уміти зробити на підставі їх достовірні висновки і скористатися ними у цілях розкриття та розслідування злочину [29, с.169-170].

Здійснюючи пошук слідів, не можна нехтувати жодним слідом. Відшукавши який-небудь слід, завжди потрібно з'ясувати, як він виник, які дії повинна була зробити людина, що залишила його. Ніколи не можна знати наперед, яке значення може мати той або інший слід у зв'язку з іншими слідами. Тому обов'язково відразу ж спробувати знайти зв'язок виявленого сліду з іншими можливими (а для конкретного випадку необхідними) слідами. Мова йде не про те, що окремий слід не несе інформації, а про те, що вона значно зростає при встановленні взаємозв'язку слідів. Чим повніше вдається вивчити систему слідів і встановити форми зв'язків, що існують між ними, тим правильніше можна пояснити не тільки результат події злочину, але й обстановку, в якій вона протікала.

Тому при експертному дослідженні криміналістичних слідів та оцінці результатів експертизи варто враховувати механізм виникнення слідів, взаємодії, що впливають на їхнє виявлення, фіксацію, вилучення та зберігання. Щоб пізнати істинну сутність слідів, встановити механізм їхнього виникнення та інформацію, що міститься у них, потрібно пам'ятати, що успіх залежить не тільки від рівня професійних умінь і здатностей слідчих та експертів, але й властивостей техніко-криміналістичних засобів, за допомогою яких сліди виявляються, консервуються, зберігаються та досліджуються в експертній установі. Тому, поряд з постійною

турботою про зростання професійного рівня підготовки працівників слідства та експертів, необхідно систематично оновлювати криміналістичні технічні засоби, використовувати найсучасніші та надійні криміналістичні науково-технічні засоби пошуку, консервації, зберігання та дослідження криміналістичних слідів як доказів у кримінальних провадженнях.

2.3 Значення слідів злочину у кримінальному процесуальному доказуванні

Сліди можуть бути використані при вирішенні як оперативно-розшукових, так і ідентифікаційних завдань. Відповідно до статті 25 Кримінального процесуального кодексу України, на початковому етапі кримінального провадження прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування у випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення. Відповідно до статті 214 Кримінального процесуального кодексу України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається. Сліди, що виявляються на місці кримінального правопорушення, на злочинці та на потерпілому, при своєчасному їх виявленні та умілому використанні служать ефективним засобом досягнення вказаних у законі цілей [41, с.76].

У системі доказів особливе місце належить різноманітним речовим доказам. Значну, а часом і вирішальну роль серед них відіграють сліди, які у реальних просторових і часових вимірах відображають індивідуально визначені об'єкти речової обстановки розслідуваної події. Удосконалюючи існуючі та розробляючи нові методи, способи і засоби виявлення, вилучення та дослідження слідів, вчені-криміналісти зробили значний внесок не тільки у розвиток науки криміналістики взагалі, але й у вирішення пов'язаних зі слідами практичних питань, що виникають у процесі розслідування злочинів.

Так, сліди пальців рук, виявлені на місці події, містять інформацію про те, залишені вони чоловіком або жінкою, правою або лівою рукою. Якщо на пальцях рук є рубці, шрами та інші особливі прикмети, вони отримують своє відображення в слідах. Сліди містять також молекули запаху, які можливо зібрати

та консервувати. На основі інформації, отриманої при вивченні слідів, можуть бути побудовані версії про учасників злочину.

Форми і розміри слідів ніг, виявлених на місці події, дозволяють з більшою або меншою повнотою зробити висновок про те, залишені вони чоловіком, жінкою або підлітком. Достовірніші думки із цього приводу можуть бути зроблені при виявленні групи слідів ніг («доріжки слідів»). Основою для цього служать особливості ходи (довжина, ширина, кут кроку). Як приклад використання доріжки слідів може служити наступний випадок. Намагаючись сховатися з місця вчиненого пограбування, злочинці вирішили порушити телефонний зв'язок, щоб тим самим перешкодити передачі повідомлення про подію. Шлях до лінії телефонних проводів лежав через нещодавно зоране поле, на якому залишилися дві добре помітні доріжки слідів (туди і назад). Провівши фотографування та всі необхідні вимірювання, слідчий використовував отримані дані для побудови слідчої версії про суб'єктів злочину, а після затримання підозрюваних – для слідчого експерименту, в процесі якого були встановлені елементи ходи затриманих осіб. Результати експерименту підтвердили версію слідчого, а подальші слідчі дії дозволили зібрати достатні докази, що викрили злочинців [62, с.177].

Про фізичні властивості особи, що залишила сліди, говорить глибина об'ємного сліду. Вказані та інші інформаційні дані успішно використовуються в розшуковій і слідчій практиці. За молекулами запаху, що збереглися в слідах, може бути за допомогою службово-розшукового собаки проведений пошук за гарячими слідами злочинця, знарядь злочину, викрадених предметів тощо [76, с.99].

Використання слідів в оперативно-розшукових цілях може складати самостійне завдання, але може бути і складовою частиною ідентифікаційних завдань. Як вважає О.А. Сокиринська, «завдання ідентифікації полягає у вирішенні питання про тотожність матеріальних об'єктів за їх слідами» [65, с.12]. Можна сперечатися про повноту сформульованого нею завдання, але безперечно, що саме вона полягає в ідентифікації головної. Який би вид слідів не був

виявлений, слідчого та суд завжди цікавить питання про те, чи можливо ідентифікувати слідоутворюючий об'єкт. В одних випадках відповіді на це питання порівняно легко. Сліди пальців рук, ступні босих ніг ведуть безпосередньо до людини, якою вони залишені. Інші сліди ведуть до людини складнішим, опосередкованим шляхом.

За слідами, залишеними взутою ногою (за умови достатності ознак, що відобразилися), можливо здійснити ідентифікацію конкретного екземпляра взуття. Вирішення питання про те, на чіх ногах знаходилося дане взуття можливе лише за допомогою інших засобів доказування (показань свідків, потерпілих тощо).

Характеризуючи ідентифікаційні ознаки, що відображаються в слідах, О.А. Кириченко відзначає, що «сліди ніг відображають не тільки зовнішню будову підшви взуття, але й особливості ходи людини. Потожирові сліди рук відображають особливості анатомічної будови долоні та пальців, гістологічну характеристику особи і властивий їй запах. У слідах одягу на ґрунті або на частинах транспорту, що зробив наїзд, відображаються не тільки характер переплетення ниток тканини, але й її текстильні волокна. При зіткненнях транспорту в слідах, крім форми контактуючих деталей, відображається також їх субстрат: фарба, метал, деревина, скло». Чим повнішим є виявлений у слідах комплекс ознак, що характеризують слідоутворюючий об'єкт, тим успішніше можуть вони використовуватися в ідентифікаційних цілях [18, с.136].

Теоретичний і практичний інтерес має правильне вирішення питання про об'єкти – носії слідів. При традиційному поділі об'єктів на слідоутворюючі та слідосприймаючі, носіями слідів є тільки об'єкти слідосприймаючі. Звідси пошук слідів при розслідуванні злочинів зазвичай цими об'єктами й обмежується, тоді як при взаємодії сліди виникають і на об'єктах, які є слідоутворюючими. Процес подібної взаємодії є зворотним ідентифікаційним зв'язком. Зворотний ідентифікаційний зв'язок як додаткове джерело інформації про властивості матеріального середовища події злочину може успішно використовуватися в слідчій і судовій практиці [39, с.286].

Як приклади такого зв'язку, П.Д. Біленчук, Г.О. Омельченко та О.І. Роцин посилаються на численні випадки виявлення відбитків одягу та інших предметів, що відобразилися на різних частинах автотранспорту при ударах, наїздах та інших транспортних подіях [23, с.101]. Сліди, що виникають у процесі зворотного зв'язку, мають ідентифікаційне значення. На підтвердження цього можна навести випадки з експертної практики Київського науково-дослідного інституту судової експертизи. Так, у справі про наїзд автомобіля на Н. на облицюванні радіатора залишився відбиток тканини. У результаті експертного дослідження був зроблений категоричний висновок про те, що відбиток виник у момент контакту радіатора з клапанами і гудзиками брюк потерпілого Н. [26, с.193]. В іншому випадку слід з відбитком тканини був виявлений при огляді ходових частин автомобіля на передній осі, покритій гряззю та мастилом. Експерт встановив, що виявлений відбиток залишений текстильною тканиною такого ж виду та щільності переплетення, як і тканина піджака потерпілого Ш. [55, с.58].

Виникнення та зникнення слідів підпорядковане об'єктивним закономірностям. Проте, скоюючи злочин, злочинець завжди прагне до того, щоб він не залишив слідів, а сліди, що залишилися, часто намагається знищити. Тому й виникло питання про те, чи не можна суб'єктивно впливати на утворення слідів, іншими словами, чи не можуть штучно створюватися умови, що зумовлюють їх виникнення. Практикою вже дана позитивна відповідь на це питання. Покриття предметів певними речовинами, непомітними для ока, у випадках дотику до них людини залишає на них сліди цих речовин. Подібні сліди ефективно використовуються в боротьбі з розкраданнями та іншими злочинами. На інше питання, яке стосується того, чи не можуть бути штучно посилені ознаки, якими володіють сліди, практика також дала позитивну відповідь. У цьому питанні цікавим є досвід Державної автомобільної інспекції Казахстану, за ініціативою працівників якої, на розсіювачі фар автотранспортних засобів фарбою наноситься їх державний реєстраційний номер. Як відзначає Н.П. Яблоков, цей захід не тільки полегшує розшук транспортних засобів, водії яких втекли з місця події, але й дає додаткові ознаки, які використовуються в цілях ідентифікації фарних

розсіювачів за їх осколками. Як приклад, він наводить кримінальну справу за обвинуваченням водія таксі К., який вчинив наїзд на пішоходів Ч. і З., один з яких помер, а друга отримала тяжкі тілесні ушкодження. Водій з місця наїзду втік. При огляді місця події були виявлені осколки фарного розсіювача з нанесеними на них позначеннями номерного знаку. Намагаючись замаскувати злочин, водій після наїзду на пішоходів зробив умисний наїзд на дерево. Керований ним автомобіль був виявлений на узбіччі дороги з деформованою правою стороною, без розсіювача правої фари і з розбитим вітровим склом. Обвинувачений Д. заперечував наїзд на пішоходів, але зібрані докази, у тому числі й осколки фарного розсіювача, з цифрами реєстраційного номера викрили його у вчиненому злочині [35, с.337-338].

Проблема створення умов, що сприяють слідоутворенню, має важливе криміналістичне значення. Вирішення її не тільки сприятиме успішному розкриттю та розслідуванню злочинів, але й служитиме ефективним засобом запобігання злочинам.

Як відзначає М.С. Строгович, «розглядаючи докази, на основі яких вирішуються кримінальні справи, неважко побачити у них два моменти. Насамперед, докази виступають як джерела відомостей про факти. У багатьох випадках доказ виступає як встановлений з певного джерела факт, що слугує підставою для висновку про інший підлягаючий встановленню факт. Звідси й впливає подвійне значення самого поняття доказу: доказ означає джерело відомостей про підлягаючий встановленню факт і той факт, з якого робиться висновок про інший факт» [66, с.35].

Нормативне закріплення доказу надається у частині 1 статті 84 Кримінального процесуального кодексу України, де вказано, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому Кримінальному процесуальному кодексі України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [41, с.209].

Законодавець не випадково визначає докази як фактичні дані, а не факти. Адже при розслідування та судовому розгляді будь-якого кримінального правопорушення суб'єкти доказування пізнають обставини, що мали місце у минулому. Тому у більшості випадків вони стикаються не з самими фактами, а з відомостями про них, які збереглися у пам'яті людей, або залишили сліди на предметах матеріального світу.

А тому, під «фактичними даними», про які йдеться у ч.1 ст.84 КПК, розуміється одержання з указаних у законі джерел відомостей про факти, обставини кримінального провадження. Факти – це події, явища дійсності.

При доказуванні слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають справу з відомостями про ці події, явища, що зафіксовані у показаннях, документах та інших джерелах доказів [41, с.211].

Фактичні дані не можуть існувати самі по собі без відповідного джерела та носія. Перетворення інформації в самостійну субстанцію є ідеалізмом, оскільки джерело дає імпульс інформації, але не завжди утворює з нею єдність. Так, для забезпечення можливості використання в доказуванні особливостей слідів зняття злочину з них можуть бути зняті копії, зліпки, відбитки, зроблені фотознімки тощо, за якими може бути ідентифіковане зброя.

Джерелом фактичних даних можуть бути сліди злочину (залишені на місці злочину предмети, мікрооб'єкти, сліди пальців рук, волосся, залишки речовин тощо), які в ході слідчих дій вилучаються в натурі та використовуються у кримінально-процесуальному доказуванні. Будучи здатними не тільки давати імпульс інформації, але й переносити її в просторі та часі, фіксувати її, вони виступають і як носії доказової інформації.

Джерелом фактичних даних можуть виступати й об'єкти, які не можуть бути самі збережені та слугувати засобом збереження інформації про злочин. До їх числа відносяться, наприклад, речовини, які швидко псуються, слід на тілі людини (рана), матеріальна обстановка місця події, сліди насильства на трупі тощо. Хоча вилучити і зберегти подібні об'єкти неможливо, інформація, що від них надходить, може бути процесуально закріплена, перенесена на інші

матеріальні носії (виготовлювані зліпки, фотознімки, складені схеми і протоколи) та використана в доказуванні. У кримінально-процесуальному доказуванні використовується цілий арсенал похідних доказів, які являють собою не що інше, як єдність фактичних даних та їх носіїв [11, с.109].

Процесуальними носіями фактичних даних є об'єкти, які можуть служити засобом фіксації, збереження та перенесення доказової інформації в просторі та часі, а разом з тим – джерелом інформації у справі для суб'єктів кримінального процесу та його учасників на будь-яких стадіях процесу. Це придатні для таких цілей матеріальні об'єкти – первинні джерела інформації про злочин, які становлять гносеологічну першооснову так званих «первинних речових доказів» (різні сліди злочину), зліпки, відбитки чи інші копії слідів, які становлять матеріальну основу похідних доказів, протоколи слідчих і судових дій та інші документи, кіно-, відеозаписи та інші фактичні результати технічного документування, висновки експертів.

Відповідно до статті 98 Кримінального процесуального кодексу України речові докази – це матеріалі об'єкти, які:

- 1) були знаряддям вчинення кримінального правопорушення;
- 2) зберегли на собі його сліди;
- 3) містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження,
- 4) предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій;
- 5) гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом [41, с.263].

Доказ являє собою єдність фактичних даних та їх процесуальних носіїв. Разом з тим, у поняття доказу вкладається більший зміст, ніж у поняття «фактичні дані» (відомості, інформація) або «сліди злочину».

Сліди злочину зокрема, так само як і інформація взагалі, є лише гносеологічною першоосною доказів. Безпосередньому використанню їх у доказуванні у кримінальному провадженні передують діяльність правоохоронних

органів та органів досудового розслідування з пристосуванням до такого використання, перетворення «речі в собі» на «річ для всіх».

У пристосуванні слідів злочину та інших фактичних даних до використання в кримінальному процесуальному доказуванні можна виділити діяльність, спрямовану на одержання, закріплення та збереження фактичних даних (пізнавально-комунікативна частина), та процесуально-засвідчувальну форму даної діяльності, яка покликана забезпечити достовірність одержаних фактичних даних та можливість їх перевірки на предмет встановлення законності одержання. У процесі такої процесуальної діяльності фактичні дані отримують статус доказів.

РОЗДІЛ 3.

КЛАСИФІКАЦІЯ СЛІДІВ ЗЛОЧИНУ, ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ УТВОРЕННЯ

3.1. Критерії класифікації слідів злочину

Класифікація криміналістичних слідів є досить складною проблемою через їхнє різноманіття. Для того, щоб пізнати всі можливі сліди, вивчити всі особливості механізму їхнього виникнення, необхідно за можливості їх класифікувати на певні класи або групи з типовими для них ознаками і властивостями.

Існують різні види та способи класифікації слідів. Виходячи з того, що всі об'єкти можна розділити на матеріальні й ідеальні, сліди також можна розділити на матеріальні й ідеальні, до яких у свою чергу відносяться відбиття звукових та зорових образів, а також відчутних образів і різних явищ (предметів), що мають матеріальних характер у розумінні людини, причинно пов'язаних з розслідуваною злочинном.

Ідеальні сліди – проявляються у відображенні події або її елементів у свідомості людини, уявний образ сприйнятого. Характер ідеальних слідів і їх збереження в чому залежать від стану органів почуттів особи, що сприйняла ці сліди, його пам'яті, рівня інтелекту і т.д. Тому такі сліди носять значною мірою суб'єктивний характер. Необхідно також відзначити, що сам цей термін умовний: ідеальні сліди за своєю природою матеріальні, так як є результатом матеріальних явищ в мозку людини – зміни електростатичних імпульсів, особливостей протікання біохімічних процесів. В свою чергу матеріальні сліди утворюються в результаті відображення ходу злочинного діяння і його результатів на об'єктах матеріального світу.

Матеріальні сліди в широкому сенсі – це будь-яка матеріальна зміна обстановки, що виникла при підготовці, здійсненні або приховуванні злочину. Їх джерела проявляються не тільки в механічному впливі, а й у фізичних, хімічних

та біологічних процесах, аж до залишення запахових або радіоактивних слідів. Для дослідження багатьох з цих слідів потрібні спеціальні пізнання в хімії, фізиці, біології, різних галузях техніки [39, с.316].

У криміналістичній літературі було здійснено багато спроб класифікації криміналістичних слідів. Зокрема, запропоновані наступні критерії класифікації та відповідні види слідів злочину:

- 1) за відображенням вчинення злочину в матеріальному світі:
 - а) об'ємні сліди локального механічного впливу (відбитки, розрізи, пробоїни);
 - б) поверхневі сліди локального хімічного та термічного впливу;
 - в) об'ємні та поверхневі сліди локального хімічного та термічного впливу;
 - г) об'ємні та поверхневі сліди периферійного впливу;
- 2) за їхньої кримінально-процесуальною природою;
- 3) за конкретними умовами слідоутворення:
 - а) сліди дії;
 - б) сліди пересування;
- 4) за слідоутворюючими змінами у матеріальній природі:
 - а) сліди трасологічного (контрастного) походження;
 - б) сліди, що відображають зміни якісних і кількісних ознак;
 - в) сліди предметів;
 - г) сліди зв'язку й відносин між об'єктами;
 - д) сліди у вигляді просторово-часових відносин;
 - е) предмети (відсутність або наявність);
 - є) явища, що виступають у ролі слідів;
 - ж) мікросліди [48, с.11-12].

При побудові класифікації криміналістичних слідів навряд чи можна знайти універсальну підставу, яка могла б стосуватися всіх сторін утворення криміналістичних слідів у результаті фізичних взаємодій різноманітних криміналістичної значимих об'єктів (наприклад, механічні, оптичні, термічні, електричні, магнетичні тощо), хімічних і біологічних взаємодій. Ці взаємодії

можуть бути прямими й непрямими. Різноманіття слідоутворювачів (люди, тварини, предмети, природні явища тощо), особливості їхньої матерії (хімічної та біоматерії, продукції виробленої людиною, видимі та невидимі, кольори, звук, запахи тощо), відмінність слідів за ступенем відношення до події, злочинця, потерпілого, свідка та інших сторін кримінальної справи не дозволяє дати єдину задовільну класифікацію таких слідів лише за одним критерієм. Н.І. Клименко та О.І. Клевцов правильно вказують, що універсальна класифікація слідів була б дуже громіздкою та практичне застосування такої класифікації стало б ускладненим. Тому вони пропонують йти шляхом створення декількох науково-обґрунтованих класифікацій, що виходять із найбільш істотних ознак слідів [21, с.28].

Як вбачається, криміналістичні сліди найбільш доцільно класифікувати за наступними критеріями: 1) за взаємодією; 2) за відносинами між матеріальними об'єктами; 3) за розміром і можливостями їхнього впізнання.

Криміналістичні сліди за критерієм взаємодії між слідоутворювачем і носієм слідів можна класифікувати на трасологічні, хімічні, біологічні сліди, сліди електровпливу тощо. Проте, за механізмом утворення криміналістичних слідів можна поділити їх на дві групи: 1) трасологічні сліди; 2) сліди, викликані іншими впливами. [25, с.65].

Трасологічні сліди є відображенням механічного впливу слідоутворювача та носія слідів. Механічний вплив є силовим впливом якого-небудь об'єкта стосовно інших матеріальних об'єктів. Якщо цієї сили достатньо, то відбувається руйнування або видозміна об'єкта впливу. Зміни в об'єкті впливу або на об'єкті силового впливу називаються слідами.

Сліди у трасологічному розумінні є відображеннями особливостей зовнішнього впливу одного об'єкта на іншій (сліди відображення) або відповідності будови поверхонь (сліди розриву та розламу), які дозволяють ідентифікувати конкретний об'єкт, встановити ціле за частинами або визначити напрямок докладеного зусилля. Тому трасологічними слідами є сліди, що виникли в результаті прямого впливу предмета, джерела сили на постраждалий предмет.

Таким чином, трасологічні сліди виникають у результаті прямої взаємодії між матеріальними об'єктами, але це вимагає вказівки на види взаємодій. У реальній обстановці вчинення злочину буває багато видів взаємодій, що викликають видозміни в об'єкті впливу в матеріальному аспекті, але багато з них не можуть бути віднесені до трасологічних слідів і не належать до сфери трасології. Наприклад, кислоти впливають на метал, на шкіру людини, видозмінюють, руйнують або пошкоджують метал або шкіру людини, але такі сліди не відносяться до групи (класу) трасологічних.

Для розуміння та практичного використання трасологічних слідів необхідно застосовувати певні смислові межі, що вказують на зовнішні зміни, які виникли у результаті механічного впливу. При вивченні такого роду слідів можна скористатися різними способами трасологічного вимірювання, порівняння за допомогою оптики. Проте, механічні впливи одного предмета на інші можуть бути досить різними за швидкістю, силою та кутом впливу, мати різні особливості у зовнішньому розташуванні предметів, за фізичними властивостями (гнучкість, твердість, м'якість, відштовхуючі властивості). Тому трасологічні сліди можуть проявлятися по-різному. Їхня поява залежить від фізичних властивостей контактуючих об'єктів, сили і напрямку впливу. Трасологічні сліди, що з'являються в кримінальних ситуаціях, у науці криміналістиці поділяють на статичні, динамічні, об'ємні, поверхневі, а також сліди зламів і розривів [33, с.219].

За критерієм розміру слідів можна розділити їх на дві групи: макросліди і мікросліди. Макросліди – це сліди, розміри яких перевищують два міліметри. Мікросліди – це матеріальні утворення, які з огляду на особливості своєї структури, агрегатного стану та мізерної кількості можна виявити і використати як засоби для виявлення злочину, злочинця або інших фактичних обставин розслідуваної справи лише із застосуванням певних технічних засобів і спеціальних експертних методик дослідження [14, с.52-53].

Для мікрослідів (мікрочастинок) характерні наступні ознаки: вони є елементними, дуже маленькими матеріальними відображеннями процесу

вчинення злочину. Виявити або розпізнати мікросліди можна тільки за допомогою спеціальних технічних засобів. Вони невидимі для людини зі звичайним, нормальним зором [22, с.73-74].

Мікросліди існують у різних станах або видах. Тому їх можна розрізняти або класифікувати за джерелами походження на: а) сліди людини, сліди рослин, ґрунту, корисних копалин; б) похідні від штучно створених або оброблених людиною природних і господарсько-побутових об'єктів.

Мікросліди можна розділити за джерелом походження на сліди неорганічного та органічного походження, за складністю складу, за характером ознак, що дають відомості про джерела походження, за схоронністю властивостей мікрооб'єктів, за відношенням до місця події. Проте, з метою виявлення, фіксації, зберігання та реєстрації до експертизи мікросліди на практиці звичайно поділяють за тими самими критеріями, що й інші криміналістичні сліди (наприклад, мікросліди крові, мікросліди пальців, мікросліди тканин тощо) [17, с.12].

Мікросліди мають важливе доказове значення в кримінальному процесуальному доказуванні у кримінальних провадженнях, оскільки вони завжди залишаються на місці вчинення злочину незалежно від того, чи вчинений злочин професійним злочинцем, особою, що має високий освітній рівень, або випадковим злочинцем. Професійні злочинці, як правило, продумують і використовують певні способи, що дозволяють не залишати на місці події видимі сліди, або знищують їх і тим самим затрудняють розслідування злочину. Проте, злочинці не можуть знищити мікросліди, які залишаються, тому що самі не знають, де вони залишаються. Тому наявність мікрослідів на кожному місці злочину є об'єктивним явищем, обумовленим відображенням у матеріальному світі процесу вчинення злочину певною особою. Проблема полягає тільки у тому, щоб виявити їх на місці злочину, уміло зафіксувати, вилучити і використати з метою розкриття злочину. Використовуючи мікросліди у комплексі з макрослідами, можна успішно вирішити багато питань, що виникають у ході слідства. У багатьох випадках криміналістичне дослідження мікрослідів допомагає вирішити ті проблеми, які не вирішуються шляхом дослідження та

використання макрослідів, наприклад, у випадку вбивства людини ножом. Якщо опиратися тільки на сліди поранення або показання свідків, то нерідко вірогідно не можна визначити, чи цим ножом вчинене дане вбивство. У такому випадку потрібно знайти на ножі мікросліди тканини одягу загиблого або мікросліди його шкіри або крові, порівняти їх із тканиною одягу, шкіри або крові вбитого та точно визначити, чи цим ножом був нанесений смертельний удар [22, с.62].

Вивчення та використання мікрослідів у комплексі з іншими криміналістичними слідами дає можливість уявити, як відбувся злочин, визначити місце, час, знаряддя злочину, злочинця, особу потерпілого (особливо у випадку самогубства або інсценування самогубства). За мікрослідами можна прямо або приблизно ідентифікувати особу злочинця, вони можуть використовуватися як доказ на різних етапах розслідування.

З погляду сприйняття органами чуттів людини сліди можна поділити на дві групи:

1) сліди, що сприймаються – це сліди, які людина може бачити або сприймати без допомоги технічних засобів. Це сприйняття здійснюється через органи чуття – очі, вуха, ніс. Такі сліди включають макросліди, акустичні сліди (голосний шум), сліди запаху (міцний запах);

2) латентні сліди – це сліди, які не сприймаються (не впізнаються) людиною. Це залежить від їхніх дуже малих, мікроскопічних розмірів, відсутності кольору (безбарвні) або збігу їхнього забарвлення з кольорами тла слабкого звуку (в акустичних слідів), слабкого запаху (у слідів запаху). З іншої сторони, можливості сприйняття у кожної людини залежать від якостей її органів чуття (зору, слуху, нюху). Тому виявлення латентних слідів залежить від індивідуальних якостей людини у кожній конкретній ситуації, наявності у працівників органів слідства технічних засобів і знання методики і тактики пошуку таких слідів тощо. Латентні сліди іноді з'являються з огляду на спроби їх приховання злочинцем, подробиці слідів з метою перешкодити розкриттю злочину [4, с.35].

В останні роки при вчиненні злочинів злочинцями нерідко використовуються сучасні досягнення науки і техніки. Крім того, власний досвід злочинців постійно збагачується. Вони шукають прийоми та способи, щоб не залишити слідів злочину, вносять зміни в обстановку місця події тощо. Однак, і при цьому злочинці завжди залишають на місці злочину які-небудь сліди, будь це сліди їхніх злочинних дій або підроблені сліди, які ними залишені з метою приховання злочину.

У науці криміналістики також розрізняють видимі та невидимі сліди [23, с.109]. Видимі сліди – це криміналістичні сліди, які добре помітні неозброєним оком і виявляються без яких-небудь спеціальних прийомів. Невидимі сліди можуть бути такими внаслідок відсутності у них кольорів, збігу їхнього забарвлення з кольорами тла, а також через мікроскопічні розміри.

Класифікація криміналістичних слідів на макро- та мікросліди, ті, що сприймаються, та латентні, видимі та невидимі є досить умовною. Проте, вона має певне орієнтуюче значення при пошуку, закріпленні, зберіганні, реєстрації та експертному дослідженні таких слідів.

Криміналістичні сліди мають досить складну класифікацію через їх різноманіття. Криміналістичні сліди – це одна із частин матеріального світу. Матерія існує в різноманітних формах прояву, тому й криміналістичні сліди виникають і зберігаються на найрізноманітніших об'єктах та у різних формах прояву. Для зберігання, дослідження слідів злочину необхідний розвиток та удосконалення або запозичення в інших країнах засобів зібрання інформації про сліди, адже з кожним роком виникають нові критерії слідів злочину, з чого випливає необхідність розвитку криміналістичних технологій.

3.2. Характеристика та особливості утворення слідів людини

Виявлення, фіксація та вилучення матеріальних слідів здійснюються найчастіше у ході огляду місця події. Сліди можуть бути залишені на різних ділянках місця події. Тому під час їх пошуку необхідно врахувати обстановку місця злочину, властивості слідосприймаючих об'єктів, механізм утворення слідів. Так, сліди пальців рук найчастіше удається виявити на дверях біля замків, дверних ручках, скляних та полірованих поверхнях; сліди взуття у місцях можливого проникнення в приміщення (біля вхідних дверей, в коридорі, на городі тощо).

Під час виявлення слідів необхідно вжити заходів щодо їх збереження до вилучення. Для цього сліди рекомендується накрити підручними предметами, матеріалами. Як правило, з місця події рекомендується вилучати всі виявлені сліди. Практика показує, що навіть недостатньо чіткі сліди можуть бути матеріалом для дослідження, оскільки в своїй сукупності вони дають найбільш точне уявлення про слідоутворюючий об'єкт. Виявлені сліди повинні бути вивчені і зафіксовані, тобто необхідно одержати від них усю важливу інформацію і зберегти для подальшого дослідження, для експертизи і суду.

Вивчення сліду на місці його виявлення дозволяє, по-перше, одержати відомості про об'єкт, що залишив слід. По-друге, визначити місце кожного сліду в обстановці місця події, «прив'язати» його до предметів, що знаходяться в приміщенні, чи ознак місцевості, що має суттєве значення для встановлення окремих епізодів чи обставин події злочину, а також наступного описування сліду в протоколі процесуальної дії.

Під час огляду необхідно спробувати визначити механізм утворення слідів. Нерідко він має суттєве значення для установлення обставин події, що розслідується. В даному випадку доцільно звертатись за допомогою до спеціаліста (експерта) [77, с.107].

Людина у злочинній діяльності є головним елементом взаємодії, вона вступає у різні форми зв'язків із суб'єктами злочину та матеріальним

середовищем, використовує злочинні засоби для досягнення мети. Тому вона є найбільш інформативною постаттю у злочинній діяльності та відображає на місці події найбільшу кількість відображень-слідів, що утворюють клас «сліди людини» [9, с.43]. Сліди людини у криміналістиці є найбільш поширеними джерелами доказів. Матеріальні сліди людини розділяють на сліди-відображення та сліди-речовини [74, с.38]. Сліди-відображення отримали свою назву через слідоутворюючі об'єкти людини як фізичного тіла: зовнішність, тобто форма, розмір, шкірний покрив обличчя, руки, ноги, нігті, зуби, а також сліди-відображення навичок людини як суб'єкта діяльності. Сліди-речовини поділяються на частки і виділення. Частки – це частини людини як фізичного тіла, біологічна тканина – волосся, кров, сперма, кістки тощо. Вони відрізняються від виділень, продуктів життєдіяльності організму людини (піт, запах, сеча, кал тощо).

Ці сліди залишаються органами людського тіла в процесі вчинення злочину. Поява цих слідів на місці події обумовлюється присутністю людини на цьому місці або прямим відношенням даної людини до цих слідів. Тому на підставі таких слідів можна ідентифікувати людину, що залишила сліди.

До слідів-відображень, у першу чергу, відносять сліди пальців рук людини. У процесі вчинення злочину особа, як правило, торкається яких-небудь предметів, а тому залишає на цих предметах відбитки пальців. Якщо вона діє в рукавичках, то залишає сліди рукавичок. Способи виявлення слідів пальців рук можна розділити на дві групи: 1) методи й засоби для виявлення видимих слідів; 2) методи й засоби для виявлення невидимих слідів [77, с.110].

Видимі сліди пальців рук – це об'ємні та зафарбовані поверхневі сліди. Для їх виявлення достатньо візуального спостереження при звичайному освітленні або під час використання кішенькового ліхтарика для створення кососпрямованого освітлення. Виявлені сліди фотографують масштабним способом із застосуванням світлофільтрів, якщо забарвлений слід малоконтрастний. Об'ємні сліди фіксують шляхом виготовлення зліпків, використовуючи для цього гіпс, пасту «К», сієласт та інші полімерні пасти. Однак найчастіше об'ємні та забарвлені сліди необхідно

вилучати разом з предметом. У слідчій практиці більшість слідів рук невидимі, а засоби та методи їх виявлення досить різноманітні. Їх можна розділити на три групи: фізичні, хімічні, радіографічні. В основу фізичних методів покладені об'єктивні закономірності, відомі у фізиці та суміжних з нею галузях знань, а саме: адгезія, змочування, конденсація, гальваностегія та люмінесценція.

Для фізичних методів виявлення слідів використовують порошок відновленого воднем заліза, газову сажу, оксид кобальту, оксид свинцю, гамму кольорових порошоків на ферромагнітній основі: білі (опал, топаз); червоножовті (рубін, гранат); темні (агат, сапфір). Немагнітні порошки застосовуються в аерозольній упаковці: «Дактозоль» – алюмінієва пудра, газова сажа, тальк, оксид цинку.

Шкірна поверхня долонь рук (як і підошов ніг) відрізняється своєю будовою від іншої поверхні шкіри людини тим, що тут присутній своєрідний рельєф, що складається із дрібних валиків, що чергуються, і борозенок.

Виступаючі частини рельєфу – папілярні лінії, утворюють складні візерунки, особливо на нігтьових фалангах пальців рук. Їхні центральні частини складають потоки папілярних ліній у вигляді дуг, петель або завитків. У зв'язку із цим всі папілярні узорі поділяються на три типи: дугові, петлеві та завиткові, які у свою чергу в залежності від напрямку і форми потоків папілярних ліній поділяються на види і різновиди. Тип, вид і різновид папілярних узорів складають їх загальні ознаки [77, с.116].

Кожна папілярна лінія має свої особливості у вигляді переривів, роздвоєнь, злиттів, фрагментів, крапок, гачків, вічок, містків. Такі дрібні морфологічні ознаки папілярних візерунків є індивідуальними ознаками. У своїй сукупності вони становлять комплекс, який індивідуалізує узор. Сполучення і взаємне розташування індивідуальних ознак папілярного узору є неповторним, тому перша властивість папілярних візерунків, яка визначає їхнє величезне криміналістичне значення – індивідуальність.

Сформувавшись у процесі внутрішньоутробного розвитку людини, папілярні узорі залишаються незмінними протягом всього її життя та

зберігаються після смерті, зникаючи тільки після повного розкладання шкіри. Звідси друга важлива криміналістична властивість папілярних узорів – сталість. Форма й розташування папілярних ліній у поверхневому шарі шкіри, епідермісі, визначається будовою нижнього шару, власне, шкіри або дерми. У свою чергу, будова дерми повторює розташування перебуваючих під нею рядів сосочків, через які подається піт на поверхню шкіри. У зв'язку з такою багат шаровою будовою шкіри ушкодження верхнього її шару призводять лише до тимчасових змін папілярного узору. Після загоєння, тобто регенерації клітин у поверхневому шарі, епідерміс набуває колишнього рельєфу. Цим визначається третя важлива властивість папілярних узорів – їх відновлюваність.

Властивості папілярних узорів – індивідуальність, сталість і відновлюваність – роблять папілярні узор найбільш цінними об'єктами криміналістичної ідентифікації [56, с.24].

В якості ідентифікуючих об'єктів найчастіше виступають сліди пальців рук, однак ідентифікація особи може бути проведена також за слідами долонь і стоп. При дактилоскопічній ідентифікації, крім зазначених раніше ознак папілярних узорів, можуть бути використані додаткові ідентифікаційні ознаки. Так, у якості загальних додаткових ознак враховуються зморшки, складки, рубці, шрами.

На гребенях папілярних ліній є дрібні отвори, виходи потових проток – пори. Їх взаємне розташування, величина та конфігурація у своїй сукупності є індивідуальними. При дослідженні відбитків обмежених ділянок шкірної поверхні ідентифікація особи може бути проведена за допомогою пороскопічного дослідження.

Сліди пальців рук звичайно бувають двох видів: об'ємні та поверхневі сліди. Об'ємні сліди утворюються від впливу пальців рук на різні м'які предмети (наприклад, на масло, жир, шоколад тощо). Глибоко проникаючи у ці предмети, об'ємні сліди відображають особливості рук (довжина, ширина), а також інші індивідуальні особливості людини, наприклад, наявні на руках зморшки, шрами, утворення папілярних візерунків пальців та інше.

Об'ємні сліди загалом відображають зовнішню будову слідоутворюючого об'єкта в об'ємі, тобто у всіх трьох його вимірах: за довжиною, шириною і глибиною. Вони виникають від вдавнення слідоутворюючого об'єкта у податливу слідосприймаючу поверхню, яка при цьому деформується. Достатньо часто об'ємні сліди утворюються на слідосприймаючій поверхні (наприклад, ґрунті, деревині, пластиліні, замазці) в результаті натискання або удару (сліди взуття на снігу, сліди пальців рук на пластиліні та ін.). Об'ємний слід дає змогу уявити зовнішню будову та окремі елементи слідоутворюючого об'єкта.

Поверхневі сліди утворюються у випадках, коли на руках є різні речовини: земля, пил, кров, піт тощо. Коли відбувається вплив на поверхню предмета, то на ньому залишаються невеликі частки цих речовин. Ці сліди будуть відображати й особливості рельєфу рук, папілярних ліній, зморшки, шрами тощо. Відбитки пальців рук людини мають важливе доказове значення, оскільки мають індивідуальну стабільність, легко виявляються, фіксуються та у зафіксованому вигляді можуть зберігатися тривалий час.

Поверхневі сліди звичайно поділяють на два види: сліди нашарування і сліди відшарування. Сліди нашарування формуються внаслідок накладення на слідосприймаючий об'єкт речовини, яку має на собі слідоутворюючий об'єкт (потожирові сліди пальців рук, сліди, залишені забрудненою підошвою взуття, та ін.). Сліди відшарування формуються з речовини, частки якої відокремлюються від слідосприймаючого об'єкта і залишаються на слідоутворюючому об'єкті (наприклад, сліди пальців рук, утворені на свіжопофарбованій поверхні).

Поверхневі сліди також можуть бути видимими і невидимими. Видимі сліди – це такі, які можна виявити шляхом безпосереднього зорового сприйняття, а невидимі – відшукання і сприйняття яких передбачає застосування спеціальних засобів або пристосувань [39, с.351].

При пошуках слідів рук на місці події необхідно уявляти, до яких предметів міг торкатися злочинець. Виявлення об'ємних і забарвлених слідів не викликає значних труднощів. Об'ємні сліди виявляють візуальним оглядом.

Під слідами ніг необхідно мати на увазі відображення зовнішньої будови стоп босих ніг, ніг у шкарпетках або панчохах і підшов взуття. Криміналістичну інформацію містять як множинні сліди, так і сліди одиночні. Множинні сліди, пов'язані єдиним механізмом слідоутворення під час руху людини, називають доріжкою слідів. Сліди ніг і взуття можна визначити як відбитки морфологічних особливостей будови ніг, шкірного рельєфу (або рельєфу підшви взуття). Сліди ніг (взуття) поділяються на об'ємні (утворюються на поверхні ґрунту) і поверхневі (видимі, невидимі), статичні та динамічні. Об'єктом трасо логічного дослідження можуть бути сліди ніг людини, сліди взуття і доріжка слідів [53, с.101].

Сліди босої ноги бувають об'ємні й поверхневі; в них виділяють пальці, плюснову частину, звід і п'ятку. На поверхні ступні розташовані папілярні лінії, які утворюють певні візерунки. За статичними слідами босої ноги можна встановити особу, яка їх залишила.

На місці події може бути виявлено одиночний слід або декілька послідовно залишених слідів ніг чи взуття. Доріжка слідів ніг – це група слідів ніг людини, яка складається з кількох (три і більше) послідовно розташованих відбитків босих ніг або взуття. За доріжкою слідів можна зробити висновок про деякі ознаки людини та особливості її пересування. Хода, її постійні ознаки і зміни, викликані умовами руху, відображаються в елементах доріжки слідів: лінії напрямку руху, ширині кроку, довжині кроку та кутах постановки стоп. Лінія напрямку руху – це лінія, подумки проведена між послідовно залишеними слідами лівої та правої ніг. Ця лінія може бути прямою або звивистою. Вона показує напрямок руху, характер поворотів.

Ширина кроку характеризує ширину розміщення ніг під час руху. Для вимірювання ширини кроку через центри відбитків п'яток або каблуків проводяться лінії, роздільно для відбитків лівої та правої стоп. Найкоротша відстань між цими двома лініями й становить ширину кроку.

Довжина кроку – це відстань від сліду однієї ноги до сліду іншої ноги. Виміри проводяться між центрами п'ят. Відстань від лівого сліду до правого є

довжиною правого кроку, а відстань від правого до лівого – довжиною лівого кроку. Довжина правого та лівого кроків нерідко різні. Особи, у яких рухові навички правої сторони тіла розвинені краще, мають довший правий крок, у лівші, навпаки, довший лівий крок.

Одиночні сліди босих ніг відображають загальні та індивідуальні ознаки стопи, що складається з наступних частин: пальців, плюсни, мостоподібної частини і п'яти. До загальних ознак ступні відносяться розміри стопи та її частин, форма стопи та її частин, загальна будова шкіри стопи. Довжина стопи вимірюється від краю п'яти до краю першого пальця. Ширина стопи вимірюється в середній частині плюсни, мостоподібної частини і п'яти. Окрім того, вимірюється ширина та довжина пальців.

Загальна будова стопи визначається співвідношенням розмірів її частин. Вона може бути вузькою, середньою або широкою. Впливає також характер зводу, обумовлений внутрішньою межею мостоподібної частини. Лінія зводу може бути крутою або пологою. П'ятка може бути круглою або еліптичною, подовженою або розширеною. Таку ж форму можуть мати подушечки пальців, що відобразилися у сліді [50, с.209].

Будова шкіри на підошовній частині стопи виражається в наявності на ній зморшок, шрамів, мозолів, у напрямку потоків папілярних ліній. До індивідуальних ознак стопи відносять скривлення стопи за осьюовою лінією, зрощення окремих пальців, відсутність окремих пальців, значний виступ окремих пальців, форма, розміри і розташування, деформації шкіри, особливості будови папілярних ліній.

Сліди ніг, на які одягнені панчохи або шкарпетки, відображають, поряд із загальними анатомічними ознаками стопи, також загальні (розмір, характер переплетення пряжі, наявність фабричних і ручних швів) та індивідуальні (фабричні дефекти ниток, форма, розміри і розташування, розривів або латок, особливості ручних швів) ознаки панчіх або шкарпеток.

Сліди взуття опосередковано відображають ознаки особи і містять велику кількість ідентифікаційних ознак, що виникли при виготовленні взуття та

користуванні ним. Загальними ознаками взуття є: конструкція підошви (суцільна, з каблуком або без каблука, з окремими каблуком), форма підошви та її частин, їхня величина, спосіб кріплення підошви з верхом взуття (клеювий, цвяховий, шпильковий або шурупний), загальний ступінь зношеності взуття. Індивідуальними ознаками взуття, які виникають при його виготовленні, є: взаєморозташування окремих елементів кріплення в ряді (величина виступу окремих цвяхів або шпильок), пропуски стібків у машинному шві або їхня нерівномірність; форма, розміри і взаєморозташування заглиблень на гумових підошвах.

У процесі користування взуттям та у результаті його ремонту з'являються такі ознаки як потертості підошви, тріщини і деформації на окремих ділянках, особливості форми і розмірів латок, способи кріплення їх на підошві [53, с.82].

Сліди ніг звичайно виникають при ходьбі злочинця на місці події, його стрибках з висоти, при втечі з місця події. Вони бувають двох видів: об'ємні та поверхневі. Сліди ніг мають важливе доказове значення, оскільки відображають індивідуальні особливості взуття або ступні кожної людини, у тому числі й папілярні лінії ніг.

Сліди шкірного покриву – це частки шкіри людини, залишені нею під час злочинного посягання. Частина тіла, що частіше всього залишають сліди шкіри, – це вуха, ніс, чоло, губи, підборіддя, зворотні сторони долоні, пальців тощо. На шкірі людини є зморшки, пори, основи волосяного покриву та інші індивідуальні особливості, що виникли в процесі життя, такі як прищі, шрами тощо. На всіх зовнішніх органах людського тіла є інші загальні особливості: довжина, рельєф, величина тощо. Загальні та індивідуальні особливості шкіри на окремих частинах тіла людини є її природними індивідуальними особливостями, за допомогою яких можна визначити, якими органами залишені виявлені сліди, якою людиною. Наприклад, за відбитками пор шкіри чола, зморшок, шрамів, складок та інших нашкірних утворень можна визначити, чолом якої конкретної людини залишені ці сліди. Сліди шкірного покриву також бувають двох видів: об'ємні та поверхневі [24, с.110].

Сліди зубів зазвичай з'являються в результаті укусів у процесі боротьби між злочинцем і потерпілим. Вони також залишаються на продуктах, фруктах, цукерках тощо у випадках прийому злочинцем їжі. Якщо укуси глибоко проникли у предмет, то їхні сліди мають ознаки поверхні зубів суб'єкта. При відкушуванні певної частини предмета він поділяється на дві частини, кожна з яких несе на собі сліди зубів. Сліди зубів мають важливе доказове значення, оскільки є індивідуально стійкими, несуть інформацію про особливості конкретної людини (розміри, відстань між зубами, рельєф або будова зубів, сліди руйнування зубів тощо) [68, с.105].

Характеристика зубів людини проводиться за загальними та окремими ознаками. Загальні ознаки містять: форму зубів (площинні, випуклі), розмір або величину зубів (великі, середні, дрібні); відстань між зубами (малі відстані – густий ряд, середні відстані – середня щільність, великі – рідкий ряд); радіус зубних губ; кількість зубів, форма, розмір, рельєф жувальної поверхні конкретного зуба (тобто зубної коронки).

Окремі ж ознаки містять в собі: особливості ріжучих країв; форму і розміри різців; ступінь загостреності кликів; форма і місця розташування жувальних виступів (випуклостей на корінних зубах); особливості прикусу. Аномалії зубного ряду в цілому та окремих зубів, виявляються зокрема у формі, кількості й розташуванні, розмірах, чергуванні зубів і відстані між ними; особливості, що виникли внаслідок життєдіяльності організму, внаслідок захворювань, ушкоджень та лікуванні. За ступенем змикання зубних рядів сліди зубів людини поділяються на: 1) сліди надкусу; 2) сліди відкусу [68, с.158].

Слід надкусу утворюється тоді, коли верхні та нижні зуби рухаються назустріч одні одному, заглиблюються у слідосприймальний предмет, але не розділяють його, тобто лише надкусують.

Такі сліди надкусу є слідами тиснення, які виникають унаслідок деформації сприймального предмета. Вони відображають зовнішню форму, розміри і розташування зубів, частіше за все передніх (верхніх і нижніх). Ці сліди можна віднести до статичних слідів. Вони можуть бути об'ємними і поверхневими.

Окрім цього вони поділяються на: прості, які утворюються тільки від верхніх зубів, і складні, що утворюються як від верхніх, так і від нижніх зубів (на плитці шоколаду, шматочку сиру, яблука – надкус зроблено, але надкушену частину не відділено).

Сліди відкусу виникають тоді, коли надкушена частина об'єкта повністю відділяється як частина від цілого. Під час завершення відкусу зуби змикаються, а відкушена частина залишається в роті. Сліди відкусу залишаються на поверхнях розділених об'єктів. Під час завершення відкусу зуби змикаються, а відкушена частина залишається в роті. Отже, сліди відкусу залишаються на поверхнях розділених об'єктів. Їх можна віднести до динамічних слідів, що становлять собою сполучення борозенок і валиків, які відображають розмір відстані між зубами, дефекти ріжучих ліній різців, а також різні механічні зміни, що виникають як на природних, так і на штучних зубах. Такі лінійні сліди можна бачити на маслі, сирі, мармеладі та інших продуктах і пластичних об'єктах.

Сліди відкусу можуть бути і на відносно твердих об'єктах, але вони частіше за все є слідами ковзання, що, наприклад, утворюються на металевому ковпачку, коли пластину відривають зубами. [68, с.162].

Розрізняють також сліди навичок людини, до яких належать навички письма, ходи, способу руху. Навичка – динамічна прикмета людини, вона характеризує людину як особистість, як біологічну систему. Це внутрішня якість особи, її властивість діяти у певних ситуаціях так, а не інакше, вчиняти певні рухи певним способом тощо. Наприклад, сліди письма є слідами, створеними людиною у результаті написання якого-небудь тексту або набору цифр. Оскільки написання букв і цифр є результатом тривалих тренувань і звичок, то це дає можливість визначити особливості почерку кожної людини. Потрібно враховувати те, що процес написання, рахунку на папері може змінюватися залежно від виду використаного при цьому письмового приладдя, умов написання, швидкості письма, психічного стану автора тексту тощо. Незважаючи на це, письмові сліди завжди несуть у собі індивідуальні особливості їхнього автора, що сприяє ідентифікації почерку цієї людини. Вивчаючи сліди, можна визначити вік,

стать, рівень культури, професію, психічний стан автора листа, час його написання тощо [50, с.246]. Слідами-речовинами, залишеними людиною, можуть бути кров, слина, волосся, сперма, а також виділення організму (кал, сеча, піт).

Сліди крові – це сліди, що мають у своєму складі кров. Сліди крові звичайно бувають у наступних проявах: калюжа або краплі крові, сліди розбризканої крові, потьоки крові та мазки крові. Сліди крові мають велике значення для ідентифікації особистості. За ними можна визначити кров людини або тварини, чоловічу або жіночу, з якого органа витекла кров, групу крові, формулу ДНК, що дає можливість визначити особу підозрюваного. Крім цього, опираючись на вид, колір і стан (сухий, мокрий) слідів крові, можна визначити час появи слідів крові, скласти уявлення про спосіб вчинення злочин [63, с.137].

Виявлене на місці вчинення злочину волосся може бути залишене в ході боротьби, бути вирваним або випасти природним шляхом. У процесі вивчення поверхні волосся можна визначити чоловіче це волосся чи жіноче, на якій ділянці тіла воно росло, випало природним шляхом або було вирване або відрізане, яке воно – природного чи штучного кольору. Все це дає можливість визначити, якій людині воно належало.

Сліди сперми, слини, інших виділень організму (поту, калу, сечі тощо) також є слідами, здатними допомогти в ідентифікації людини. У цих слідах можуть міститися, наприклад, солі або метали в слині, частині продуктів у калі тощо [51, с.39].

Сліди запаху. Запах – це складне фізичне та фізіологічне явище, яке характеризується низкою ознак: летучістю, розсіюваністю, змішуваністю та дифузійною [46, с.131-132]. Запах залежить від форми молекул речовини і від того, наскільки точно він посилюється відповідно до лунки або гнізда на поверхні нюхового органу і молекула відповідної конфігурації входить у заглиблення рецептора [78, с.15]. Існують й інші характеристики запаху. Форми молекул різні, що відповідно створює різний запах: наприклад, мускусний запах властивий молекулам у формі диска, молекули з камфорним запахом мають форму пари.

Як відзначає В.Д. Басай, «запах кожної людини є індивідуальним та у своїй індивідуальності неповторним. Індивідуальний запах кожної людини з часом відносно не змінюється та зберігає свою первинну індивідуальність» [3, с.50]. За допомогою методів газово-рідинної хроматографії та мас-спектроскопії можна визначити належність запаху певній людині [19, с.7]. За запахом можна визначити вік людини, дотримання нею дієти, стан здоров'я та район проживання [13, с.15-16].

Сліди людини являють собою будь-які зміни обстановки, що формуються під час контакту об'єкту, що сприймає слід з людиною, що утворює його під впливом фізичних сил. Сліди людини мають важливе значення для практики розслідування злочинів. Сліди людини знаходяться в причинному зв'язку зі злочином, вони містять інформацію про окремі обставини цього діяння, про дії злочинця, що проявляється в слідах залишених на місці злочину. При пошуку слідів людини необхідно провести досить клопітку роботу задля їх виявлення, застосовується часом цілий арсенал спеціальних технічних засобів та прийомів. При виявленні слідів людини вирішується питання про – їх причинний зв'язок з досліджуваною подією та про їх придатність для ідентифікації особи.

3.3. Характеристика та особливості утворення слідів матеріальних об'єктів

При розслідуванні злочинів виявлення і дослідження слідів завжди займали центральне місце, оскільки останні були і є основним джерелом доказової інформації. Розкриття злочину, успіх розслідування багато в чому залежать від того, наскільки повно вдалося виявити, закріпити, досліджувати й ефективно використовувати сліди, що відображають різні обставини вчиненого злочину.

Криміналістичне дослідження слідів дозволяє встановити конкретний об'єкт, що залишив слід або віднести його до визначеного класу, виду (наприклад, визначити, яке використовувалося знаряддя злочину, вид, модель автомобіля, що сховався з місця дорожньої події). Сліди знарядь та інструментів злочину найчастіше залишаються при повному або частковому руйнуванні (злам) перешкод, причому використовуються, як правило, засоби механічного впливу, рідше – термічного та хімічного. Способи використання інструментів у процесі вчинення злочинів є досить різноманітними.

Сліди знарядь та інструментів, як правило, виявляють під час розслідування кримінальних проваджень, поєднаних зі зломом будь-якої перепони на шляху злочинця (вхідних дверей, сейфів, сховищ, пломб, стін, стелі тощо). Однак знаряддя та інструменти часто фігурують в кримінальних провадженнях про вбивства, розбої, спричинення тілесних ушкоджень тощо, де вони використовуються як засоби скоєння злочину.

Сліди знарядь злочину поділяються на групи за механізмом слідоутворення, зумовленим способом злочину і видом інструмента. У зв'язку із цим розрізняють:

- 1) сліди тиску (удару);
- 2) сліди тертя (ковзання);
- 3) сліди різання [47, с.12].

Сліди тиску (удару) залишаються при зламі перешкод різними тупими предметами. Вони утворюються при таких способах злочину як відтискання за допомогою ломика дверей або ригеля замка, розбивання цегельної стіни. У

результаті удару або тиску знаряддям утворюється об'ємний слід у вигляді вм'ятини, а якщо прикладена сила є настільки великою, що знаряддя проходить крізь товщу перешкоди, виникає пробоїна, що відображає контури інструмента. Утворення вм'ятин і пробоїн при зламі можуть супроводжувати поверхневі сліди. Ці сліди виникають при невеликих зусиллях, прикладених до знаряддя зламу, й утворюються за рахунок фарбування поверхні перешкоди речовиною, перенесеною зі знаряддя зламу, або за рахунок видалення знаряддям зламу забарвленої речовини з поверхні зламаної перешкоди. Такі поверхневі сліди зламу називаються відбитками і відшаруваннями.

Сліди тиску (удару) – вм'ятини, пробоїни, відбитки і відшарування – дзеркально відображають зовнішню будову контактної поверхні знаряддя зламу: форму, величину, характер рельєфу та його індивідуальні особливості. Тому за їх допомогою можливо встановити групову належність інструмента, а після його виявлення ідентифікувати знаряддя зламу.

За розташуванням слідів на перешкоді можна визначити просторове положення знаряддя зламу під час слідоутворення і тим самим вирішити питання про те, з якої сторони (зовнішньої чи внутрішньої) було вчинено злам, що є важливим при перевірці версії про інсценування крадіжки зі зломом.

Сліди тертя (ковзання) утворюються, коли знаряддя зламу сковзає по поверхні перешкоди, не заглиблюючись у її товщу. Сліди тертя найчастіше зустрічаються в комбінації зі слідами тиску при відтисканні дверей, зламі висячих замків за допомогою підроблених ключів і відмичок. Сліди тертя утворюються гострими гранями застосовуваних для зламу ломиків, викруток, монтувальних лопаток та інших подібних інструментів, а також ключами, відмичками і загостреними металевими стрижнями. При використанні в якості знаряддя зламу таких інструментів і предметів їхня контактна межа може деформувати слідосприймаючу поверхню [60, с.85].

Характер деформації залежить від того, під яким кутом знаряддя нахилене до поверхні перешкоди. Цей кут називається фронтальним кутом та утворюється фронтальною площиною знаряддя зламу та площиною слідосприймаючої

поверхні. Якщо знаряддя зламу нахилено під тупим фронтальним кутом, то при його ковзанні відбувається зішкрібання незначного шару перешкоди та утворюється слід, що називається слідом зішкрібання. Якщо ж знаряддя нахилене під гострим фронтальним кутом, то відбувається ущільнення поверхневого шару перешкоди та утворюється слід, що називається слідом ущільнення. Слід ковзання може утворитися барвником або брудом зі знаряддя зламу. Такий слід прийнято називати мазком [43, с.101].

У слідах ковзання кожна точка рельєфу грані інструмента відображається у вигляді лінії. Такі лінії називаються трасами. Взаємне розташування трас та їхня відносна ширина залежить від того, яке було зустрічне положення знаряддя зламу при його переміщенні по слідосприймаючій поверхні.

Криміналістичне значення слідів ковзання, хоча вони і викривлено відображають зовнішню будову слідоутворюючого об'єкта, є надзвичайно великим. За шириною сліду можна визначити ширину робочої поверхні знаряддя зламу а, отже, встановити його групову належність. Після виявлення передбачуваного знаряддя злочину його можна ідентифікувати. При встановленні групової належності та ідентифікації знарядь зламу за слідами ковзання враховується зустрічне положення інструмента при слідоутворенні.

Всі види різання можна поділити на три види: простий розріз (розруб), зустрічний розріз і розріз із відділенням дрібних часток матеріалу (стругання, розпилювання, свердління) [12, с.304].

Простий розріз або розруб полягає у тому, що перешкода розділяється на частини за допомогою клинчастих ріжучих інструментів (сокири, зубила, ножа). У результаті їхнього застосування залишаються сліди простого розрізу, причому вони виникають одночасно на двох частинах розрізаного предмета та їхній рельєф не збігається, тому що вони утворюються різними сторонами ріжучої крайки.

Зустрічний розріз полягає у поділі предмета на частини за допомогою двох ріжучих лез, що рухаються назустріч один одному. Такий спосіб різання характерний для слюсарних і саперних ножиць. Сліди, утворені ними, є слідами зустрічного розрізу. На торці зрізу кожної частини розрізаного предмета

залишаються сліди від різних сторін двох ріжучих крайок, зустрічне та похиле положення яких є постійним.

Різання з відділенням дрібних часток матеріалів перешкоди відбувається при струганні, свердлінні та розпилюванні з використанням відповідних інструментів. При цьому утворюються сліди стругання, сліди свердління та сліди розпилювання.

Сліди стругання відрізняються від слідів простого розрізу лише величиною відокремлюваних часток (стружки). Сліди свердління утворюються свердлами різних видів і діаметрів, тому по них можна встановити групову приналежність свердла. Сліди розпилювання утворюються зубами пилки. Ріжучі крайки зубів залишають сліди, які перекриваються слідами від інших зубів. Тому сліди розпилювання для цілей ідентифікації, на відміну від слідів свердління, є непридатними. За обпилюваннями можливо зробити висновок про загальні ознаки пилки, а за їхнім розташуванням – про сторону розпилю: їх більша кількість міститься на боці, протилежному тому, де перебував зломщик.

Сліди зламу (сліди примусового відкривання замків) – це особливий вид слідів спеціальних інструментів. Такого роду сліди утворюються у випадку, коли замки зламуються або відкриваються якими-небудь предметами, що не є ключем до даного замка. Такі сліди зазвичай залишаються у вигляді подряпин від інструментів, а також у вигляді залишків матеріалів або часток металу від інструментів, використаних при відкриванні замка. У випадку розрізу дужки замка ножицями по металу залишаються сліди розрізу або сліди інструментів [12, с.307].

Сліди транспортних засобів – це сліди засобів, які злочинець використовує для швидкого пересування (прибуття та відбуття з місця події), для перевезення з місця злочинного посягання викрадених предметів і речей. Транспортні засоби можуть бути колісними, що мають одне колесо, два колеса або кілька коліс і не мають коліс (санки, сани, човен, катер або пліт), мати двигун (мотор) або не мати його (пересуваються людиною або твариною, наприклад, конем) [49, с.18].

Сліди транспортних засобів можна поділити за видами транспорту. Останній буває самохідний та несамохідний. Як перший, так і другий поділяють на колісний, гусеничний та полозний. Колісний залишає сліди катання, гусеничний – сліди тиснення, полозний – сліди ковзання. Сліди катання та тиснення можуть бути об'ємними, поверхневими та забарвленими. Інколи об'ємні сліди містять частинки речовини, яка відрізняється від матеріалу, що формує слід [77, с.121].

Сліди транспортних засобів можуть бути слідами пересування транспортного засобу, залишеними колесами, а у випадку відсутності коліс – тією частиною, що стикалася з поверхнею дороги. Такого роду криміналістичні сліди з'являються при зіткненні транспортного засобу з поверхнею дороги, ділянки поля, городу тощо. Вони бувають об'ємними, поверхневими, слідами гальмування. Сліди транспортних засобів відображають ширину, малюнок протектора шини колеса (частини, що стикається з поверхнею дороги, якщо транспортний засіб не має коліс), відстань між колесами.

Сліди гальмування виникають, коли прикладаються зусилля для зупинки або сповільнення руху транспортного засобу за допомогою гальмування. При цьому колеса не обертаються та не втискаються в поверхню дороги або поверхню землі певної ділянки, утворюючи сліди гальмування. Довжина та розміри слідів гальмування залежать від сили гальмування (сили впливу гальма) та швидкості руху автомобіля, трактора, мотоцикла або іншого транспортного засобу. Чим з більшої швидкістю рухався транспортний засіб, тим довшими будуть сліди гальмування та навпаки. Тому вивчення слідів гальмування дає можливість визначити швидкість і напрямок руху транспортного засобу.

Крім цього розрізняють також сліди інерції транспортного засобу, сліди проколу шин (виникають від тиску маси автомобіля, що опускається), сліди зупинки, сліди буксирування, сліди бензину, мастила та інших речовин від транспортного засобу.

Сліди руйнування скла з'являються, коли воно руйнується навмисно або ненавмисно в процесі вчинення злочину, наприклад, у випадку зіткнення

автотранспортних засобів у результаті порушення правил дорожнього руху. Скло може бути розбите в результаті впливу рук людини, інструментів, зброї тощо. При руйнуванні скла утворюються осколки, які є слідами скла, що нерідко мають важливе доказове значення у кримінальній справі. Сліди зламу або ушкодження скла являють собою осколки, тріщини або діри на склі (у випадку пострілу).

Крім розглянутих вище, поняттям «трасологічні сліди» охоплюється багато інших видів слідів: сліди зброї, сліди ушкоджень на тілі людини, сліди записів, сліди печаток тощо. Всі види слідів утворюються в результаті впливу, але в механізмі виникнення слідів, як правило, беруть участь різні види впливів: вплив хімічного, біологічного, електричного, оптичного характеру, а також у результаті комбінованих впливів (наприклад, сліди застосування вогнепальної зброї). Тому при вивченні слідів потрібно використати не тільки знання в галузі трасології, але й методи криміналістики та інших наук, незважаючи на те, що трасологічні сліди не відносяться до їхньої галузі знань [61, с.38].

Сліди застосування вогнепальної зброї є результатом механічного впливу, оскільки утворюються під впливом тиску газів від горіння пороху, що, у свою чергу, є результатом хімічної реакції горіння, що створює тиск газів, звук та опіки. Куля під тиском газів у патроні та у каналі ствола зброї приводиться в рух й, потрапивши в предмет, або його пробиває наскрізь, або піддає опіку частину цього предмета або тіла людини. Слідами застосування вогнепальної зброї є вхідний і вихідний отвір, частки пороху на предметі, гільзи. Вивчаючи сліди застосування вогнепальної зброї, можна визначити тип пістолета за кулею або гільзою, визначити відношення між цією зброєю, злочинцем і злочинцем [27, с.10-11].

Сліди горіння виникають у результаті хімічної реакції горіння. Горіння є процесом хімічної реакції між горючою речовиною та джерелом температури. Джерелом температури горіння може бути вогонь, сонячна енергія, електрична енергія або наслідки різних хімічних реакцій. Сліди горіння містять сліди джерела енергії (джерело вогню, залишки сірників або вугілля, сліди електричного замикання тощо). Частки продуктів горіння (вугілля, попел, дим), зміни об'єктів

горіння, запахи, що виникли у процесі горіння, кольори вогню та диму, показник температури, густина диму тощо – все це сліди горіння, які допомагають визначити причину горіння (самозаймання або підпал), речовину, яка була піддана горінню, тощо.

Сліди звуку є результатом руху еластичних матерій на рівні від 16 ГЦ до 18 ГЛЦ [72, с.75]. Звук може виходити від людини, тварини, механізмів або мати інше походження. Розмова є одним з основних слідів звуку. Розмова між людьми має певне походження та індивідуальні особливості, викликані органами мови учасників розмови. Ці особливості строго індивідуальні для кожної особистості та є основою для провадження експертизи голосу людини.

Крім розглянутих вище криміналістичних слідів є також сліди, що виникли від інших впливів немеханічного характеру: хімічні сліди, токсикологічні сліди, сліди несправності механізмів.

Варто зазначити, що сліди різних предметів (зброя злочину, інструментів, транспортних засобів тощо) свідчать про перебування цих предметів на конкретних ділянках місця події, але в жодному разі прямо не можуть вказувати на участь у даній події їх власника, на відміну від відображення частини людського тіла або відокремлених його часток чи матеріалізованих результатів функцій організму, які за певних умов можуть однозначно констатувати безпосередній фізичний зв'язок конкретної людини з даним місцем.

ВИСНОВКИ

З розвитком технічних і технологічних наук криміналістика, і особливо криміналістична техніка, швидко розвивалася, зокрема, в області експертизи криміналістичних слідів. Можна сказати, що тепер майже всі сліди, залишені на місці вчинення злочину, можуть бути виявлені, вилучені, збережені, піддані експертизі й використані як докази .

Проведене дослідження історії розвитку криміналістичного вчення про сліди злочину, поняття, ознак, механізм утворення та значення слідів у кримінальному процесуальному доказуванні, характеристики критеріїв класифікації та окремих слідів злочину (слідів людини, предметів та інших матеріальних об'єктів) дозволило зробити та узагальнити наступні висновки:

1. В історії розвитку криміналістичного слідознавства умовно можна виділити два основні періоди:

1) емпіричний, який в юридичній літературі пов'язується із застосуванням при розслідуванні злочинів побутових спостережень, а також умінь і навичок слідопитів-мисливців розпізнавати різні сліди, визначати їх походження та інші властивості;

2) науково-дослідний, започаткований у 30-х роках ХХ століття експериментальним і теоретичним вивченням процесів взаємодії різних матеріальних об'єктів, закономірностей їх контактного відображення, систематизацією ознак механізму слідоутворення та розробленими на цій основі прийомами і методами виявлення слідів-відображень на різних поверхнях, їх фіксації, дослідження та використання при розслідуванні злочинів.

2. Результатом наукових досліджень було розмежування поняття слідів у широкому та вузькому криміналістичному значенні і розробка основ трасології як предмета самостійного вчення про сліди-відображення контактної взаємодії матеріальних об'єктів та напрямки їх використання (ідентифікаційний і діагностичний) при провадженні в кримінальних справах.

У широкому розумінні під слідами необхідно розуміти різноманітні матеріальні наслідки, що виникли у зв'язку з підготовкою, вчиненням і прихованням злочину (зміни обстановки, що виникли у результаті злочинного діяння: поява нових предметів, зникнення тих, що були раніше, зміна місця розташування різноманітних предметів тощо), зміна вигляду, стану конкретних об'єктів у результаті зовнішнього впливу (зламані двері, порушена пломба тощо), залишки яких-небудь предметів чи речовин (плями речовин, сліди крові, часточки пилу тощо).

Під слідами у вузькому розумінні слова потрібно розуміють сліди-відображення, тобто такі залишкові явища, які являють собою матеріально фіксовані відображення на одному об'єкті зовнішньої будови іншого об'єкта (наприклад, сліди рук, взуття тощо).

3. Враховуючи змістовну нерівнозначність поняття «слід» у широкому та вузькому (трасологічному) розумінні і те, що в основі утворення слідів-відображень лежать закономірності механічної та контактної взаємодії об'єктів, чим вони відрізняються від усіх інших слідів, що охоплюються поняттям «сліди» у широкому розумінні, можна зробити висновок про те, що в криміналістичній техніці вчення про сліди злочину повинно складатися з двох розділів:

1) слідознавства як вчення про види слідів злочину у їх широкому розумінні та їх класифікації за походженням, характером слідоутворення, значенням у розслідуванні злочинів тощо;

2) трасології як самостійного вчення про сліди-відображення контактної взаємодії матеріальних об'єктів, їх ідентифікацію та діагностичне значення, методи і технічні засоби їх виявлення, фіксації, дослідження при провадженні в кримінальних справах [65, с.53].

4. Поняття «криміналістичні сліди» з точки зору їх змісту характеризується наступними ознаками:

- 1) слід – це відображення у матеріальній обстановці події злочину;
- 2) слід – це відображення, виражене у змінах матеріальної дійсності;

3) сліди є носіями інформації про зміни, які вносяться злочином в об'єктивну дійсність;

4) слід є сигнально-знаковим вираженням кримінально-правової та криміналістичної інформації, носієм якої він є;

5) слід як знак виступає не тільки у суворо визначеній формі;

6) сліди мають криміналістичну природу[40, с.257].

Наведені ознаки дозволяють дати наступне визначення досліджуваного поняття: криміналістичними слідами є матеріальні зміни, що з'являються в процесі вчинення злочину (кримінальної події) та містять об'єктивно відображені відомості про злочин, вивчаючи і використовуючи які слідчі органи можуть встановити істину у кримінальній справі.

5. Сліди – це результат впливу на матеріальні об'єкти при вчиненні злочину, зміни у них. Ці матеріальні зміни відображають процес взаємодії між матеріальними об'єктами за законами виникнення матеріальних слідів. Для того, щоб утворилися сліди, необхідною є взаємодія не менше двох матеріальних об'єктів. Взаємодії між матеріальними об'єктами, які викликають виникнення криміналістичних слідів, є досить різноманітними: фізичними, хімічними, фізико-хімічними, біофізичними тощо. На підставі узагальнення практики розслідування кримінальних справ виявлені в якості типових наступні основні види впливу:

1) вплив злочинця на обстановку. Будь-яке злочинне посягання вчинюється в умовах певної обстановки місця події. На місці вчинення злочинного діяння залишаються сліди присутності злочинця, наприклад, сліди рук, ніг, взуття, одягу, волосся, випорожнення, сліди запаху;

2) вплив злочинця на потерпілого (побої, сліди сутички тощо);

3) вплив злочинця на засоби вчинення злочину;

4) вплив засобів вчинення злочину на злочинця;

5) вплив потерпілого на злочинця;

6) вплив засобів вчинення злочину на потерпілого у випадку, коли злочинець використовує засоби впливу на жертву;

7) вплив потерпілого на засоби вчинення злочину, коли потерпілий перешкоджає використанню злочинцем засобів посягання;

8) вплив обстановки на злочинця, потерпілого (наприклад, залишки пилю, масла, бензину на одязі та тілі) [11, с.193].

6. Сліди можуть бути використані при вирішенні як оперативно-розшукових, так і ідентифікаційних завдань. Сліди, що виявляються на місці злочину, на злочинцю та на потерпілому, при своєчасному їх виявленні та умілому використанні служать ефективним засобом досягнення вказаних у статті 25 Кримінального процесуального кодексу України цілей – порушення кримінального провадження у кожному випадку виявлення ознак злочину, вжиття всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання.

У пристосуванні слідів злочину та інших фактичних даних до використання в кримінальному процесуальному доказуванні можна виділити діяльність, спрямовану на одержання, закріплення та збереження фактичних даних (пізнавально-комунікативна частина), та процесуально-засвідчувальну форму даної діяльності, яка покликана забезпечити достовірність одержаних фактичних даних та можливість їх перевірки на предмет встановлення законності одержання. У процесі такої процесуальної діяльності фактичні дані отримують статус доказів.

7. При побудові класифікації криміналістичних слідів навряд чи можна знайти універсальну підставу, яка могла б стосуватися всіх сторін утворення криміналістичних слідів у результаті фізичних взаємодій різноманітних криміналістичної значимих об'єктів (наприклад, механічні, оптичні, термічні, електричні, магнетичні тощо), хімічних і біологічних взаємодій.

Криміналістичні сліди найбільш доцільно класифікувати за наступними критеріями:

- 1) за характером взаємодії між слідоутворювачем і носієм слідів:
 - а) трасологічні сліди;
 - б) хімічні сліди;
 - в) біологічні сліди;

- г) сліди електровпливу;
- 2) за розмірами слідів:
 - а) макросліди;
 - б) мікросліди;
- 3) за сприйняттям органами чуттів людини:
 - а) сліди, що сприймаються;
 - б) латентні сліди [48, с.11-12].

8. Матеріальні сліди людини розділяють на сліди-відображення та сліди-речовини. Сліди-відображення отримали свою назву через слідоутворюючі об'єкти людини як фізичного тіла: зовнішність, тобто форма, розмір, шкірний покрив обличчя, руки, ноги, нігті, зуби, а також сліди-відображення навичок людини як суб'єкта діяльності. Сліди-речовини поділяються на частки і виділення. Частки – це частини людини як фізичного тіла, біологічна тканина – волосся, кров, сперма, кістки тощо. Вони відрізняються від виділень, продуктів життєдіяльності організму людини (піт, запах, сеча, кал тощо).

Сліди предметів та інших матеріальних об'єктів включають у себе сліди знарядь та інструментів зламу (сліди тиску або удару, сліди тертя або ковзання, сліди різання), сліди транспортних засобів (сліди пересування транспортного засобу, сліди гальмування, сліди інерції транспортного засобу, сліди проколу шин, сліди зупинки, сліди буксирування, сліди бензину, мастила та інших речовин від транспортного засобу), сліди руйнування скла, сліди застосування вогнепальної зброї, сліди горіння, сліди звуку, сліди запаху, сліди, що виникли від інших впливів немеханічного характеру (хімічні сліди, токсикологічні сліди, сліди несправності механізмів).

Сліди різних предметів (знарядь злomu, інструментів, транспортних засобів тощо) свідчать про перебування цих предметів на конкретних ділянках місця події, але в жодному разі прямо не можуть вказувати на участь у даній події їх власника, на відміну від відображення частини людського тіла або відокремлених його часток чи матеріалізованих результатів функцій організму, які за певних

умов можуть однозначно констатувати безпосередній фізичний зв'язок конкретної людини з даним місцем.

9. На основі розгляду теорії та практики сучасного криміналістичного слідознавства можна виділити п'ять основних напрямків його розвитку:

- 1) розвиток вчення про мікрооб'єкти;
- 2) розвиток системи знань про сліди запахів;
- 3) удосконалення існуючих та розробка нових технічних засобів і технологій фіксації та дослідження голосу людини;
- 4) удосконалення та розробка методик встановлення групової належності та проведення індивідуального ототожнення людини за її біологічними слідами-відображеннями (кров, сперма, слина, волосся, нігті тощо);
- 5) удосконалення, уточнення та розвиток методик з метою посилення точності виявлення ідентифікаційних ознак та їх використання у ідентифікаційних і діагностичних цілях при вирішенні окремих криміналістичних завдань, створення нових методів дослідження та класифікації контактних слідів. [64, с.72]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянова Т. В. Криміналістика: учебник. Москва: Юрист, 1999. 545 с.
2. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. Москва: Юрид. лит., 1984. 312 с.
3. Басай В. Д. Основи криміналістичної одорології: монографія. Івано-Франківськ: Юридичний інститут Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2002. 484 с.
4. Басай В. Д. Новітня класифікація одорологічних об'єктів. *Митна справа: Науковий вісник ОНЮА*. 2002. № 6. С. 111 – 116.
5. Бахін В. П., Криміналістика: курс лекцій. Ірпінь: ВДЦ АПСУ, 2007. 416 с.
6. Белкин Р. С. Криміналістика: проблемы, тенденции, перспективы: от теории к практике. Москва: Юрид. лит., 1988. 236 с.
7. Белкин Р. С. Курс криміналістики. Москва: Юрист, 2005. 984 с.
8. Белкин Р. С., Криміналістика и доказывание: методологические проблемы. Москва: Юридическая литература, 1989. 164 с.
9. Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого. Київ : Ін Юре, 1999. 230 с.
10. Біленчук П. Д., Головач В. В., Салтевський М. В. Криміналістика: підручник. Київ: Вища школа, 2006. 256 с.
11. Біленчук П. Д., Дубовий О. П., Салтевський М. В. Криміналістика: підручник для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України. Київ: Атіка, 2008. 416 с.
12. Біленчук П. Д., Курко М. Н., Стахівський С. М. Судові експертизи: довідник. Київ : Атіка, 2007. 412 с.
13. Глибко В. М. Запахові сліди у слідчій практиці: навч. посібник. Харків: Українська юридична академія, 1992. 48 с.

14. Грановский Г. Л. Криминалистическое понятие и классификация микрообъектов, особенности их исследования и использования в доказывании. *Сборник научных трудов КВШ МВД СССР*. 1989. С. 51-56.
15. Іванюк А. І. Сучасні напрями розвитку криміналістичного слідознавства. *Держава і право: Збірник наукових праць*. 2003. № 20. С. 383-389.
16. Історія держави і права України / за ред. А. С. Чайківського. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 533 с.
17. Кириченко А. А. Классификация микрообъектов и их значение при расследовании преступлений против личности: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Киев, 1992. 35 с.
18. Кириченко А. А. Проблемы совершенствования криминалистического учения о следах преступления. *Защита прав человека в сфере уголовной юстиции: гарантии, реальность, проблемы: зб. тез международной научно-практической конференции*. 2007. Одеса. С. 135-139.
19. Кириченко А. А. Методические рекомендации по собиранию следов запаха человека и подготовке материалов на одорологическую экспертизу (для следователей, экспертов и судей). Одесса: НИРИО ОИВД, 2000. 28 с.
20. Кириченко А. А., Литвин Ю. И. Криминалистика: Полный комплект учебно-методического обеспечения частей «Теорология» и «Техника»: учеб.-метод. пособие. Хмельницкий: Издательство АПВ Украины, 2005. 156 с.
21. Клименко Н. І., Клевцов О. І. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких видів слідів. *Право України*. 1998. № 1. С. 27-32.
22. Клименко Н. І., Онисько О. І. Локалізація мікрооб'єктів та їх значення для встановлення особи злочинця. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 1999. Вип. 36. С. 71-78.
23. Книга криміналіста: практ. посібник / О. І. Рошин, П. Д. Біленчук, Г. О. Омельченко. Київ: Україна, 2005. 413 с.
24. Копьева А. Н. Доказательственное значение следов кожного покрова. *Проблемы государства и права*. 1994. Вып. 17. С. 110-114.

25. Котюк І. І. Класифікація слідів злочину: історичний розвиток і сучасний стан проблеми. *Право України*. 2004. № 11. С. 74-77.
26. Котюк І. І. Теорія судового пізнання. Київ: Видавництво Київського університету імені Тараса Шевченка, 2006. 435 с.
27. Кофанов А. В. Сліди вогнепальної та холодної зброї: підручник. Київ: Атіка, 2008. 308 с.
28. Криміналістика: учебник / под ред. А. Н. Васильева. М.: Наука, 1990. 526 с.
29. Криміналістика: учебник / под ред. И. Ф. Крылова и др. М.: Юрид. лит., 2001. 800 с.
30. Криміналістика: учебник / под ред. Н. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. М.: Юрист, 2004. 472 с.
31. Криміналістика: учебник / под ред. Р. С. Белкина, Б. А. Викторова. М.: Юрид. лит., 1986. 557 с.
32. Криміналістика: учебник / под ред. С. П. Митричева, М. П. Шалашова. М.: Юридическая литература, 1987. 393 с.
33. Криміналістика: учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. СПб.: Право, 2007. 928 с.
34. Криміналістика: учебник / под ред. Н. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. М.: Наука, 1993. 460 с.
35. Криміналістика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – 2-е изд. М.: Юрист, 2006. 718 с.
36. Криміналістика: учебник / под ред. А. Г. Филиппова (отв . ред.), А. Ф. Вольнского. М.: Издательство «Спарк», 2008. 543 с.
37. Криміналістика: учебник. 2-е изд. / под ред. В. А. Образцова. М.: Юрист, 2009. 735 с.
38. Криміналістика: учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.; под ред. А. В. Дулова. Мн.: НКФ «Экоперспектива», 2006. 415 с.

39. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 684 с.
40. Криміналістика: підручник / за ред. П. Д. Біленчука. К.: Атіка, 2006. 544 с.
41. Кримінальний процесуальний кодекс України. наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. А. Тація. Харків: ПРАВО, 2012. 844 с.
42. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1976. 195 с.
43. Кузьмічов В. С. Криміналістика (схеми і таблиці): навч. посібник / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко, В. Г. Гончаренко, Є. М. Моїсеєв. К.: Юрінком Інтер, 2005. 368 с.
44. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. К.: КГУ им. Т. Шевченко, 1989. 98 с.
45. Локар Е. Руководство по криминалистике. М.: Наука, 1991. 248 с.
46. Лукашевич В.Г. Микрообъекты и запаховые следы: Специализированный курс криминалистики для слушателей вузов МВД, обучающихся на базе среднего специального образования: учебник / под ред. Р. С. Белкина. К.: НИРИО КВШ МВД СССР, 1997. С. 130-145.
47. Менцл П. Следы орудий взлома и их роль в раскрытии и расследовании пре ступлений. М.: Наука, 1988. 178 с.
48. Онисько О. І. Види слідів та використання їх при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (за матеріалами органів дізнання Прикордонних військ України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2003. 18 с.
49. Онисько О. І. Криміналістичне значення слідів при проведенні дізнання органами прикордонної служби під час порушення державного кордону: навч. посібник. Хмельницький: Видавництво НАПВУ, 2002. 58 с.
50. Онисько О. І. Людина як суб'єкт злочину, її криміналістичне відображення та отримання криміналістичної інформації. *Збірник наукових праць Академії Прикордонних військ України*. 1997. № 5. С. 245-247.

51. Остапчук А. М. Використання слідів біологічного походження в оперативно-розшукових цілях. *Криміналістичне забезпечення діяльності оперативно-розшукової діяльності*: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький: Видавництво НАПВУ, 2001. С. 38-44.

52. Перебитюк М. В. Історичні передумови формування предмета криміналістичного слідознавства як розділу криміналістичної техніки. *Вісник Академії податкової служби України*. 2002. № 2. С. 217-220.

53. Перебитюк М. В., Сокирянська О. А. Сучасні криміналістичні можливості виявлення, фіксації та дослідження слідів взуття. *Вісник Київського національного університету. Юридичні науки*. 1998. Вип. 35. С. 99-102.

54. Радянська криміналістика / під ред. В.П. Колмакова. К.: Вища школа, 1983. 296 с.

55. Романов М., Єфремян Е. Знакова властивість слідів та її криміналістичне значення. *Право України*. 1998. № 5. С. 57-59.

56. Салтевский М. В. Собрание криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии. К.: Вища школа, 1990. 245 с.

57. Салтевський М. В. Історичні аспекти формування предмета криміналістики та поняття сліду у криміналістиці. *Адвокат*. 2003. № 3. С. 20-23.

58. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. К.: Кондор, 2005. 588 с.

59. Салтевський М. В. Криміналістичне слідознавство: навч.-практ. посібник. Х.: Рубікон, 2005. 290 с.

60. Сегай М. Я. Використання слідів предметів при розслідуванні злочинів. *Право України*. 2003. № 3. С. 84-89.

61. Селиванов Н., Леви А. Воздействие внешних факторов на следы преступлений. *Соц. законность*. 1987. № 5. С. 37-40.

62. Сич В. Криміналістичне значення слідів ніг людини в розслідуванні злочинів. *Право України*. 2005. № 6. С. 176-181.

63. Сокиран Ф. М. Кинологическая выборка запаха, извлеченного из крови и волос человека, в следственной практике. Теоретические и практические проблемы обеспечения расследования и раскрытия преступлений криминалистическими методами. К.: НАВСУ, 2002. С. 135-140.

64. Сокиринська О.А. Витоки та сучасний стан розвитку криміналістичного слідознавства в Україні. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2001. № 3. С. 82-88.

65. Сокиринська О.А. Криміналістичні та процесуальні питання ідентифікації людини за слідами-відображеннями: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2004. 20 с.

66. Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе / М. С. Строгович. – М.: Наука, 1985. – 294 с.

67. Тимошенко П. Ю., Салтевский М. В., Жариков Ю. Ф. Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений. К.: Вища школа, 1991. 252 с.

68. Турчин Д. А. Особенности использования следов зубов и губ человека в практике расследования преступлений. *Проблемы государства и права*, 1994. Вып. 18. 216 с.

69. Хома Н. М. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія. К.: Каравела, 2007. 612 с.

70. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн: У 2-х т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Т. 1. К.: Ін Юре, 2005. 562 с.

71. Хрестоматія з історії держави і права України: У 3-х т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К.: Атіка, 2007. Т. 1. 644 с.

72. Чучукало О. Використання криміналістичної техніки на судовому слідстві. *Право України*. 2006. № 3. С. 74-77.

73. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія. К.: Вентурі, 2003. 673 с.

74. Шейфер С.А. Собираение доказательств в советском уголовном процессе: методологические и правовые проблемы. Саратов: Издательство Саратовского государственного университета, 2006. 169 с.

75. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підручник. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 724 с.

76. Шепитько В.Ю. Особенности тактики собирания запаховых следов при проведении осмотра места происшествия и других видов следственного осмотра. Симферополь: РИО ТЭИ, 2007. С. 97-103.

77. Шеремет П. А. Криміналістика: навч. посібник. 2-ге вид. К.: Центр учб. літ., 2009. 472 с.

78. Шиканов В. И. Микроследы: криминалистическое значение, процессуальный статус, возможность исследования на идентичность: учеб. пособие. Волгоград: ВВШ МВД СССР, 1989. 82 с.

79. Якимов И. Н. Следственный осмотр. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1935. 130 с.

80. Яценко А. Л. Криминалистическое следование: история, современность, перспективы. М.: Книга-Сервис, 2007. 212 с.